

250
КА

СЕНТЯБР

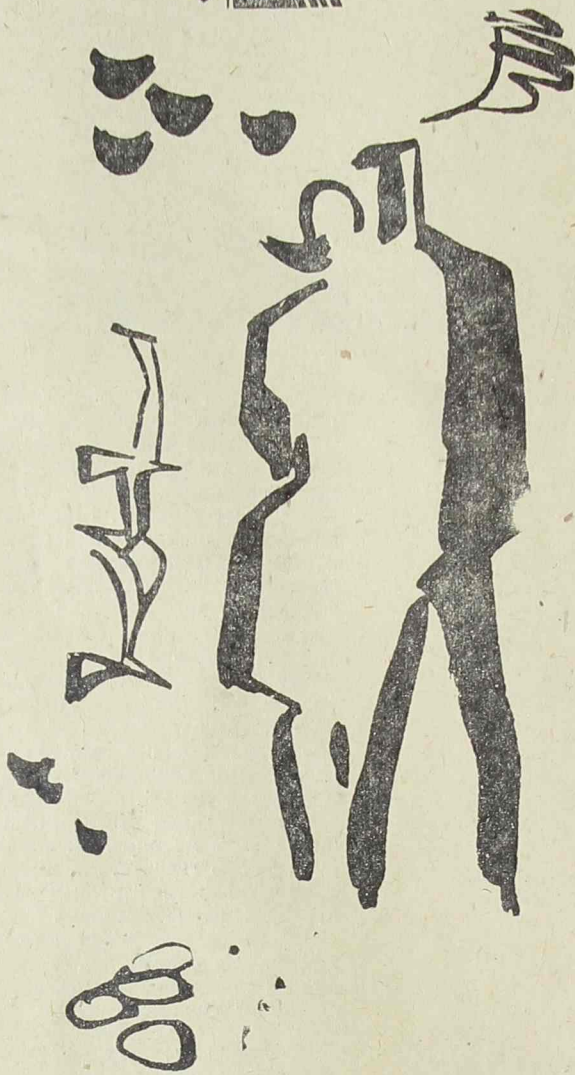
9
1968

КОНТРОЛЬНИК
ЭКСПИДИТА

У
ЛАДУЗ

SOS

Шөкиллөр эдалэтиндир.

«ЛЕЈЛАЈА нэ олуб?»—бу суал беш-алты күн иди Сафурэдэн эл чэкмирди, ишдэ дэ бу барэдэ фикирлэширди, евдэ дэ; бу суалын элиндэн нэ кечэси вар иди, нэ күндүзү; һэр шеји көтүр-гој едирди, гызынын һэр һэрэкэтина, һэр сөзүнэ фикир верирди, амма чаваб тапа билмирди ки, билмирди. Үч-дөрд күн бундан эввэл, үрэјиндэ кэздирдији бу суалы еһмаллыча Лејланын өзүнэ дэ вермишди: «—Сәнэ нэ олуб, көзүмэ бир тәһэр дәјирсән» Лејла күлүмсәјә-күлүмсәјә суала суала чаваб вермишди: «Нэ олачаг, ај мама, нэ вар ки?» Амма Сафурэ гызынын күлүмсәмәјини дэ чавабы кими, боғаздан јухары олдуғуну дәрһал һисс еләмишди, гызынын сифәтиндэ илк дэфә сүн'и күлүш көрмүшдү, ондан илк дэфә сүн'и сөз ешитмишди — бунун сәбәби нэ иди? Сафурәјә дэ раһатлыг вермәјән бу иди. Лејла индијәчән анасындан һеч нэ кизләтмәмишди—бир дэ ки, ахы кизләтмәјә кәрәк сәбәб олсун, ја јох? Лејланын нэ кизли иши ола биләрди? һеч нэ. Лејла һәлә ушаг иди; нэ олсун ки, әмәлли-башлы јетишиш гыза охшајыр, өзү дэ университетин филоложи факултәсиндэ охујур. Бәлкә, аллаһ еләмиш, хәстәләниб? Бә'зән нахошлајыб-еләјәндэ анасындан кизләдирди ки, нараһат еләмәсин. Лејла елә бил һәмишә фикирли олурду, елә бил нәјинсә хофлу интизарында иди, далғын иди, елә бил үрәји сәксәкә ичиндә чырпынырды. Сафурә буну һисс едирди. Лап елә дүнәнки мәктүб мәсәләсини көтүрәк. Мәмишдән мәктүб кәлмишди. Мәмишин әсил ады Мәммәдәмин иди, Тоғрул оғлуна атасынын адыны гојмүшдү, амма евдэ ону та ушаглыгдан «Мәмиш» чағырырдылар. Машаллаһ, бөјүјүб јекә киши олуб, јенә дэ «Мәмиш» дејирдиләр. һә, Мәмишдән мәктүб кәлмишди дүнән. Дүздүр, Лејла да бәрк севинди, амма әввәлки вахтлар кими јох—әввәлләр севиндијиндән аз галырды дүшүб ортаја ојнасын, лап елә ојнајырды да; сонра о саат отуруб гардашына узун-узады, зарафатјана бир чаваб јазырды, јаздығыны да бәркдән охујурду ки, Сафурә ешитсин, бир јердә күлсүнләр: «Шанлы мәктүб № 47. Салам, еј мәним икид јефрејтор гардашым! Еј мәним гәлбимдә нифрәт етдијим рүтбәјә һөрмәт газандыран гардашым! Бил вә акаһ ол! Артыг јефрејтор сөзүнү ешидәндә, даһа узун бурунлу, чолка сачлы оғланы јох, сәнин кими бир икиди көрүрәм, еј дәли Мәмиш («Короғлу»дакы дәлиләрдән деји-

рэм һа, јә'ни ки, дәли Һәсән јох, дәли Мәмиш, һәрчәнд һеч Коруғлуһун өзүндән дә кері галмазсан). Нә олсун ки, бир дәфә сән үчүнчү синифдә охуһанда, мән бағчада оlanda, евдә сәси кәлән сичанын горхусундан мамам ишдән гајыдана гәдәр стулуһ үстә чыхыб дим-дик галмысан?! Бунун ејби јохдур, гәм еләмә...». Лејла дүнән дә отуруб мәктуб јазды, амма бу мәктубда һеч бир зарәфатдан-заддан әсәр-әләмәт јох иди. Јәгин Мәмиш дә охујуб никаран галачаг. Лејла бирдән-бирә бөјүјүб нәдир? Јох, бу белә давам едә билмәзди.—Сафурәһин үрәји кичик пробка парчасы кими, никаранчылығын ичиндә үзүрдү; бу күн ахшам һәр шеји ајдынлашдырмаг лазым иди. Амма гәрибәдир ки, ахшам Лејла дәрәсдән гајыдан сонра, Сафурә ондан һеч нә соруша билмәди—гызыһын үзүнә бахыб елә бил бирдән-бирә нә исә чох бәд хәбәр ешидәчәјиндән горхду, үрәјини хоф басды. Јенә һәмишәки кими, кирдә мизин архасында отуруб ана-бала һаһар еләдиләр, чај ичдиләр, сонра Лејла галхыб мизин үстүнү јығышдырды; Сафурә деди ки, јахшы һавадыр, кедәк бир аз дәниз гырағында кәзишәк—Һәрдән бир ахшамлар икиликдә чыхыб булварда кәзмәкләри вар иди.—Отуруб телевизора бахдылар, амма отаға—икиһин арасына елә сүкүт чөкмүшдү ки, адамын үрәји гысылырды, адам горхурдү—елә бил сүкүт нә исә чох ағыр чәкили бир шеј иди вә бүтүн дүнјада нә гәдәр ки, сүкүт вар иди, һамыһын бир торбаја тыхајыб Сафурәһин бојнундан салламышдылар. Јахшы ки, гоншулары Нисә ханым кәлиб онларла отурдү, бир хејли ордан-бурдан сөһбәт еләди, телевизорда верилишләр гуртарандан сонра кетди. Лејла галхыб телевизору сөндүрдү: әввәлчә экранда кичик дүдкәш кирдәлијиндә бир ишыг галды, сонра да јох олду вә бирдән-бирә Сафурәһин үрәји кизилдәди, она елә кәлди ки, телевизор өлдү. Ана-бала сојунуб јерләринә кирдиләр. Лејла кечән јај университетә гәбул олуһандан сонра, кечәләр дә бир-нечә саат ишыгы јанылы гојуб дәрәс, чүрбәчүр башга китаблар охудуғундан анаһына мане олмасын дејә гонаг отағындакы диванын үстүндә јер салыб јатырды; бу кечә дә јерини диванда салмышды. Сафурә јатаг отағында ишыгы сөндүрүб өз чарпајыһында узанмышды, амма јата билмирди, јухусу әршә чәкилмишди. Отаг гаранлығы иди, тәкчә гонаг отағыһын ачар дешијиндән дырнаг бојда ишыг көрүнүрдү; јахшы ки, пәнчәрә вар иди, Сафурә көзләрини отағын зүлмәтиндән бајырдакы апрел кечәһинә зилләјиб елә һеј фикирләширди: ахы Лејлаја нә олуб? Бәлкә артыг јаваш-јаваш јаша долдугундан гадынлығы, аһалыг һазырлығыдыр бу Лејлада, гызы илә онун арасында бир сүраһи чәкилир, һеч хәбәри јохдур? Јох, бу јаланчы фикирдир, өзү дә пис фикирдир. Сүраһи-зад—һамыһы бош сөзләрдир; Лејланын иншаллаһ, лап гырх јашы оlanda да онлар елә ана-бала олуб галачаглар—ајдын мәсәләдир. Ахыр заманлар—Лејла университетә дахил оlandан сонра, вахтлары елә бөлүнүб ки, базар күнүндән башга бир-бирләрини анчаг ахшамлар көрүрләр: сәһәр Сафурә дуруб ишә кедир, Лејла бир аз кеч галхыр јериндән, чүрбәчүр ев ишләри илә мәшғул олур, күндәлик базарлығы едир—ики нәфәрлик базарлығы нә вар ки?!—јәгин јенә дәрәсләринә бахыр—биринчи курсдур, амма јаман чох семинарлары олур,—сонра университетә јолланыр, икинчи нөвбәдә охудуғундан евә бир дә ахшам саат једдидә-сәккиздә гајыдыр. Әһлине бахсан Лејланын һәрәкәтләриндә, давраһы-

ЕЛЧИН

шында, сөһбәтиндә, отуруб-дурмасында һеч бир фөвгәләдә шеј јох иди. Амма Сафурә дујурду ки, нә исә бир һадисә бәш вериб, бәлкә дә елә лап мүнүм бир һадисә. Әввәлчә Мәмишдән горхмушдү, фикринә кәлмишди ки, бәлкә Лејла гардашындан, ја да гардашы барәлә пис бир мәктуб алыб аллаһ еләмәмиш, ондан кизләди. Инчәвары дүнән Мәмишдән кәлән мәктуб ону бу фикирдән хилас еләмишди; амма нә олсун ки? Демәли, Лејланын өз башына нә исә бир иш кәлиб. Бу, гызын дәрәси илә әләгәдар ола билмәзди, чүнкү Лејла университетдә биринчи сессияһы мүвәфғәјијәтлә баша вурмушдү, өзү дә һәлә бу һарасыдыр, тәтил вахты да бир дәстә ө'лачы тәләбә илә Москваја кәзмәјә кетмишди. Дүздүр, Москвадан гајыдан сонра, Лејла елә бил дәјишмишди бир аз, амма бу кечди кетди. Сафурә бу дәјишликлији гызыһын илк мүстәғил сәфәри илә, Москваһы илк дәфә көрмәси илә јөздү. Бәс инди? Инди ондан писдир. Инди нә исә чох мүнүм бир дәјишлик баш вериб—еләдир ки, вар—өзү дә Сафурәһин бундан хәбәри јохдур, Лејла буну ондан кизләдир. Јох, белә давам едә билмәз, һеч вахт, ајдынлашдырмаг лазымдыр, дәрдини кизләдән дәрманыһы тапмаз дејибләр. Бу ишкәнчәјә сон гојмаг лазымдыр, лап елә күнү саһаһ—саһаһ бахтыннан базардыр, бүтүн күнү бир јердә олачаглар. Сафурә көзләрини бајырдакы апрел кечәһиндән ајырыб гонаг отағыһын ачар дешијинә бахды—ишыг кәлирди. Көрәсән саат нечәдир? Дејәсән ахы кечә јарыдан кечиб? Бајырда да күләк башлајыб, сәси кәлир...

...Сафурәһин гырх јашы кечән ил тамам олса да, она Сафурә ханымдан чох. Сафурә хала демәк јарашарды. Она көрә јох ки, јашындан хејли гоча көрүнүрдү. Дүздүр, сачлары демәк олар ки, тамам ағармышды, нә олсун?—хына буну о гәдәр дә бүрүзә вермирди, хурмајы олмушдү сачлары; сифәтинә, алһына, һәтта бојнуна да гырыш дүшмүшдү, амма бу да Сафурәја бир о гәдәр хәләл кәтирә билмирди, көзәл гадын иди, бу көзәллик сифәтиндәки, алһындакы, бојнундакы гырышлары бир

ПОВЕСТ

о гәдәр дә нәзәрә чаримаға гојмурду; јериши сәлист вә јарашығлы иди, башыны дик тутарды, көркәминдә моғрурлуг вар иди; бәдәни чох мүтәнасиб вә шах иди, дүз, узун армуду ајағлары, ағаппаг әлләри вар иди, дејәрдин бәс өмрүндә нә бишмиш бишириб, нә дә палтар јујуб, һәлә десән јахшыча манүкүр дә еләтдирмишди; һүндүр бөјлүдү; һәмишә сәлигәли вә көзәл, зөвглә кеји-нәрди, палтарларынын рәнки тутгун олса да, бу онун әјиндә бир о гәдәр дә нәзәрә чаримазды. Лакин хала сөзү Сафурәјә она көрә ханым сөзүндән чох јарашырды ки, көзләри ханым көзләри дејилди. Тәкчә елә бу көзләрә бахсајдын, бу көзләрин саһибинин сачларынын ағаппаг, сир-сифәтинин тамам-камал гырыш ичиндә олдуғуну дејәрдин. Сафурә јахшы галмышды. Һәлә Сафурә мүһарибә әлили иди. Дүздүр, нә чәбһәдә күллә атмышды, нә дә чиниләриндә јаралы дашымышды, топ сәсини дә јәгин аңчаг бајрамлар заманы фишәнкләр атыланда ешитмишди, һәрби тәјјарәләри исә һеч јерли-дибли көрмәмишди—кинода белә; мүһарибәдән данышан киноларә кетмәзди. Лакин чәбһәдә Тоғрула дәјән о тәк күллә Сафурәнин дә бүтүн бәдәнини дәлик-дешик етмишди, ону да өлдүрмүшдү, амма сонра Сафурә дирилди. О тәк күлләнин Сафурәнин бәдәниндәки јүз јарасы һәмишә ағрыјырды. Мүһарибәдә адам адамы өлдүрүр—мәлүм мәсәләдир. Өлүм елә бил бир нөв гануна ујғунлашыр. Лакин өлүм дә вар, өлүм дә. Бир дә вар, мүһарибәнин ахырынчы саатыдыр, чәми он дәнә күллә атылачаг, үч нәфәр өләчәк, беш нәфәр јараланачаг, ики күллә дә боша чыхачаг; һаман үч нәфәр өләндән бири ја сәнсән, ја да сәнин ән јахын бир адамын—икинчи сән. Тоғрул бах белә кетди—1945-чи илин мајында. Мүһарибәнин гуртармаг хәбәри Тоғрулун өлүм хәбәриндән тез кәлиб чатды. Һамы кефдә-дамагда иди. Сафурә күлмәјинә күлмүрдү, амма севинә дә билмирди — үрәјинә чөкмүш сәбәсиз ваһимә иди ону севинмәјә гојмајан; өзүнү елә һисс едирди, куја бир мүдһишлик әрәфәсиндәјди. Һаман дәгигә кәлиб чатанда—Тоғрулун өлүм хәбәри бирдән-бирә она јетишәндә, о саат дөшүнүн сүдү кәсилди, үрәји дә елә бил дајанды, дамарларындакы ган донуб тунчдан төкүлмүш шахәли ағача чеврилди, һеч бармағыны да тәрпәтмәјә гојмады, һәлә ағзыны ачыб чынгырыны чәкмәк бир тәрәфә; нечә отурмүдуса, елә өләчә дә галды, тәкчә көзләри һәрәкәт едирди, көзләри елә иди, елә бил бу саат һәдәгәсиндән пыртлајыб чыхачагды. Лејла гышгырмаға башлады. Бу гышгырыг Сафурәни бир балача ајылтды, нәдәнсә она елә кәлди ки, чыгыртыны гопаран һәјәтләриндәки бөјүк, гара пишикдир, ајағынын алтында галыб вә дәрһал өзүнү нә чүр, һансы јолла, нә вахт өлдүрәчәји барәдә фикирләшмәјә башлады, өзүнү өлмүш көрдү, ганын ичиндә; һәлә сүрәтлә фикирләширди ки, тәфәккүрү фикринә чата билмирди. Сонра Лејла бир дә гышгырды, сонра бир дә, бир дә, сонра арамсыз. Сафурә даһа һеч нә фикирләшмирди, һеч нә көрмүрдү, һеч нә аңламырды, һеч нә ешитмирди—гара пишижин чыгыртысыны белә; һәрдәнбир өзүнә кәләндә һисс едирди ки, чарпајыда узаныб; нә јејиб нә ичирди, ушаглара ким бахырды—хәбәри јох иди; тәкчә тез-тез гоншулары Нисәни көрүб таныјырды; сонра дејәсән атасы Аллаһуғу киши, анасы Мәсмә арвад да кәлмишдиләр; һеч нә барәдә фикирләшә билмирди. Јалныз бөјүк, чох бөјүк, нәһәнк бир һәзинлик, интәһасыз бир һәсрәт

ичиндә иди. Нәјин һәсрәтиндә иди, бу һәзинлик нә иди—билмирди. Гара хәбәрдән ики һәфтә кечәндән сонра, бир күн кечәнин јарысында киминсә пәнчәрә шүшәсини дөјдүјүнү ешитди: јаваш-јаваш, хысын-хысын дөјүрдү, еһтијатла. Јериндән дик атылды, бу ики һәфтәдә илк дәфә ајаға галыб чәлд пәнчәрәјә јахынлашды, пәрдәни галдырыб Тоғрулу көрдү—пәнчәрәни дөјән о иди. Тоғрул өзүнү лап пәнчәрәнин шүшәсинә дирәјиб дүз Сафурәнин көзләринин ичинә бахды. Сафурә әјиндәки тәкчә кечә көјнәји илә, дөшү-башы ачыг, ајағалын өзүнү күчәјә атды, амма Тоғрулу даһа пәнчәрәнин ағзында көрмәди. Евин бүтүн әтрафыны доланды, сонра күчәни о баш-бу баш гача-гача, ајағы-ајағына долаша-долаша вар сәси илә чағырмаға башлады, Аллаһуғу киши илә Мәсмә арвад, гоншулары Нисә һа еләјиб ишдән һали олана гәдәр, бүтүн мәһәлләни әләк-вәләк еләди, Тоғрул исә јох иди. Хәстәханәдә һәкимләр ону мұәјинә едиб: «Кечиб кедәр»—дедиләр. Ики аја јахын беләчә давам етди, тез-тез Тоғрулу көрдү—каһ гапыны дөјүрдү, каһ пәнчәрәни дөјүрдү, каһ да кәлиб лап јанында узанырды,—ону чағырды, ардынча гачды, сонра доғрудан да кечиб кетди. Артыг Сафурә һәгигәтән Тоғрулун өлүмүнә инанды, евә гајытды, ушағларын јанына. Сафурә оһиллији гуртармышды, кедиб диш һәкимлији техникумуна дахил олду, сонра битирди, ишләмәјә башлады. Әввәлләр Сафурә өз јашыллары кими ади гыз иди, гәлби дә ади гыз гәлби иди: дејиб-күлмәји дә вар иди, зарафаты да, хәјалбазлығы да, сәдәләвһлүјү дә. Амма сағалыб хәстәханәдән гајыдандан сонра, бу гәдәр ирадәни, мәнәһәти, дөзүмү һарадан алмышды—өзү дә билмирди. Әрсиз чаван гадын, кишисиз ев, атасыз ушағлар, үстә кәл пис илләр. Онун гәлбинә бир истәк һәким кәсидмишди; она елә кәлирди ки, бу өвлад мәһәббәтидир, әслиндә исә бу истәк даһа бөјүк иди: бу, һәјәт севкиси—нәсил сахламаг һәвәси иди. Ону әрсизлијә дөздүрән дә, евин кишиси, ушағларын атасы едән дә бу истәк иди, чәрәксыз вә севинчсыз илләрә синә көрмәси дә бундан иди. Тоғрулун өлүмүндән үч ил сонра, кичик бир һадисә баш верди вә бу истәк даһа да бөјүдү, һаман ирадә, мәнәһәт, дөзүм даһа да артды, макистрал һәјәт јолундан бир аз кәнар да олса, ајры-ајры чығырлар арасында Сафурәнин дә өз чығыры дүшдү. Сафурә Тоғрулун өлүмүнә инанмышды, Тоғрулсузлуға алышмышды, амма бу мөвчудсузлугу һәлә бүтүнлүклә дәрк етмәмишди. Белә бир ан кәлиб чатды; бу сынагдан да чыхмалымыш. Орта мәктәбдә Сафурәдән ики синиф јухары бир оғлан охујурду, ады Әличан иди, Алик дејәдиләр. Бүтүн мәктәбдә бирчә дәнә иди, јарашыда, савадда мәктәбдәки оғланларын көзү иди; јухары синиф гызларынын һамысы дәрдиндән һәјыл-мајыл олмушдулар, ады дилләриндән дүшмүрдү. Мәктәбдә охуја-охуја—онунчү синифдә охујурду—Азәрбајчанын усталарындан ибарәт јығма волејбол командасынын үзвү иди, буна көрә дә мәктәбдәки гызларын һамысы волејбол азәркәши олмушдулар. Сафурә ону чохдан иди көрмүрдү, унудуб јаддан да чыхартмышды—даһа Алик заманы дејилди. Амма үчүнчү курсда техникума кетдији илк дәрә күнүндә Алики дә орада көрдү—ону техникума мұәллим тәјин етмишдиләр. Јаман дәјишмишди, амма јенә дә көзәл вә сағлам иди; бу көзәллијә вә бу сағламлығы башы дашдан-даша дәјмиш бир киши тәмкени дә әләвә олунмушду. О да, Сафурәни көрән кими таныды. Көрүшәндә

Һәмишә ајаг сахлајыб ордан-бурдан сөһбәт едирдиләр, мәктәби хатырлајырдылар, таныш-билишләри јада салырдылар. Һәрдән Алик мәзәли һадисәләр данышырды, һәтта Сафурә бәзән күлүрдү дә. Алик субај иди. Тибб институтуну битирмишди. Һәрдән дәрәдән сонра Сафурәни евләринәчән өтүрүрдү. Бир күн дәрәдән чыхаркән Алик женә Сафурәнин јанында иди. Сафурә һәмишәки кими, бир баш евә кәлмәк әвәзинә, јолуну дәниз кәнарыннан салды—ә’ла һава иди; она елә кәлди ки, мүһарибәдән сонра һәлә индијә гәдәр бу көзәлликдә һава олмамышды; дәниз дә чоһдан, лап чоһдан бу чүр сонсуз, бу чүр мави, бу чүр меһ көјәкли олмамышды; дәнизлә көј узагда бирләшмишди, көј дә гәрибә иди; интәһәсыз, һамар севинч чәтири иди көј, Сафурәнин башы үстә. Бирдән нечә олдуса Алик Сафурәнин әлиндән тутду—бу вахтачан белә шејләр олмамышды. Сафурә әлини чәкмәк истәди, ләкин бирдән-бирә она елә кәлди ки, әлини тутан Тоғрулдур, әлини кери чәкмәди. Бир гәдәр елә беләчә динмәз-сөјләмәз кәзишиләр. Сафурәјә елә кәлирди ки, јанында кәзән адам Тоғрулдур, нечә иллик фәсиләдән сонра сәадәтин ичиндә үзүрдү, бу сәадәт бүтүн үрәјинә долмушду, көксү дә бу мави севинч чәтири кими интәһәсыз олмушду. Сонра Алик нәсә демәјә башлады—арамсыз, одлу-аловлу. Сафурә Тоғрулу ешидирди. Сонра дәниз кәнарыннан чыхдылар, Сафурәкилә јох, һараса башга тәрәфә кетдиләр. Сафурә Тоғрулла кедирди. Кәлиб бир евә чатдылар, ичәри кирдиләр. Алик елә һеј нәсә дејирди, сәси үрәкдән кәлирди, үрәјини ачыб гојмушду ортаја, евин диварларында үч-дөрд јердән асдыгы Сафурәнин фото-шәкилләрини она көстәрирди. Сафурә Тоғрулу ешидирди. Тоғрул күчлү иди, көзәл иди. Тоғрул киши иди. Сафурәни Тоғрул гучаглады, Тоғрул өпдү. Бу күчлү әлләр, бу мөһкәм голлар Тоғрулун әлләри, голлары иди. Онун бағрыны дәлик-дәлик едән бу исти нәфәс Тоғрулун синәсиндән кәлирди. Сафурә Тоғрулу гучаглады, бағрына басды. О, Тоғрулла чарпајыда отурду. Онун синәсиндәки бу сифәт Тоғрулун сифәти иди. Она баһан сәмимијјәт вә севки долу бу еһтираслы көзләр Тоғрулун көзләри иди. Онун дөшләриндә кәзән бу бармаглар Тоғрулун бармаглары иди, күчлү киши бармаглары. Сафурә Тоғрулдан ајрыла билмирди, узун һәсрәтдән, узун һичрандан сонра, онунла јенидән бирләшмәк истәјирди. Гој женә дә үрәкләри бир вурсун, дамарлары бирләшин, ганлары бир ахсын. Бу кичик отага сәрт киши тохусу һопмушду, бу сәадәт ији иди, Сафурә бу ији һәлә унутмамышды, онун бүтүн бәдәни бу таныш тоху илә нәфәс алырды, бүтүн даһили бу сәадәт паклығына, сафлығына чан атырды. Тоғрулу өпдү, өпдү. Сафурә тәпәдән дырнаға гәдәр Тоғрулун иди. Тоғрул киши иди. Бу вахт гәфләтән ушаг чығыртысы ешитди, түкләри биз-биз олдү, гәфләтән ајылды, Аликин голлары арасындан сычрајыб ајаға галхды, пәнчәрәдән күчәдә зибил јешијинин үстүнә галхыб, түкләрини габардараг ушаг сәси кими сәс чыхаран јекә гара пишик көрдү. Һәјәчәндән вә еһтирасдан боғазы гурумуш, көзләрини тор алмыш, дили сөз тутмајан Алик һандан-һана өзүнә кәләнән сонра, артыг евдә һеч ким јох иди: Сафурә гачыб кетмишди. Сафурә артыг Тоғрулун јохлуғуну дәрк етди вә бу, ондакы һаман бөјүк истәји мәһв етмәк, һаман ирадәни, дөзүмү гырмаг әвәзинә, бунлары даһа дә бәркитмишди, әзмли

етмишди. Елә бил Тоғрул ушаглары, ев-ешији јенидән Сафурәјә тапшырыб кетди, өзү дә һәмишәлик кетди; елә бил Тоғрул Сафурәнин өзүнү дә өзүнә тапшырыб кетди...

...Чамаат чүрбәчүр бајрамлар кечирирди: јени ил бајрамы, новруз бајрамы, гадынлар бајрамы, башга бајрамлар, амма бунларын Сафурәјә дәхли јох иди—онун үчүн илк бөјүк бајрам Лејла дил ачыб «Мама» дејәндә олдү, сонракы бајрам Мәмиш биринчи синифә кедәндә олдү; сонра Лејла да биринчи синифә кетди. Ушаглар онун көзләри габағында күндән-күнә бөјүјүрдүләр, өзү дә күлә-күлә, севинә-севинә, сағлам, көзәл, көјчөк. Ушаглар үчүн евдә атасызлыг јох иди, онлар буну һисс етмирдиләр, онлар елә кәлирди ки, елә белә дә олмалыдыр—чатырмајан шејләри јох иди, гајғы да, мөһәббәт дә, охшамаг да бол иди; артыг Сафурәнин бајрамлары да чоһалмышды, һамы кими о да јени или көзләјирди, новрузу кечирирди: сәмәни әкирди, шәкәрбура бүкүрдү, јумурта бојајырды, ушагларла бирликдә гонаг кедирди, евләринә гонаг кәлирди. Сафурәкилин Видади күчәсиндә ики отағлы мәзилләри вар иди. Тоғрулкилини ата-баба мүлкү иди, јаваш-јаваш кичилиб ахырда ики отағлы олмушду. Тоғрулун ата-анасы вәфат етдикдән сонра, бачысы Зүбәјдә илә бу мәзилдә галмышдылар. Тоғрул университетин физика факултәсини битириб елми ишчи ишләјирди. Зүбәјдә мәктәбдә охујурду. Сонра Зүбәјдә Тоғрулла бир јердә ишләјән Керимә әрә кетди. Тоғрул бачысына әмәлли-башлы тој еләјиб көчүртдү, өзү тәк галды. Бир-ики илдән сонра Сафурә илә растлашдылар, севиндиләр, евләдиләр. Сафурә бу елә көчәндә—41-ин әввәлләри иди—он сәккиз јашына јеничә кирмишди, Тоғрулдан једди јаш кичик иди. Тоғрул чәбһәјә 44-үн орталарында кетди, о вахта гәдәр брону вар иди, Сафурә Тоғрулла бирликдә радионун гаршысында чәбһә хәбәрләринә гулаг асмаға адәт етмишди, елә билирди елә ахырачан да белә олачаг, Тоғрул кедәндә Мәмишин ики јашы вар иди, Лејла һәлә анадан олмамышды. Мүһарибәдән сонра техникуму гуртарана гәдәр атасы әлиндән кәлән көмәји ондан әсиркәмирди, ләзым кәләндә лап боғазындан кәсирди—Сафурә јекәнә өвләдләри иди, Мәсмә арвадла тез-тез Бакыја гызынын јанына кәлирди. Мәсмә арвад һәрдән һәфтәләрлә гызынын јанында галар, Сафурә дәрәсә кедәндә отуруб ушагларә бахарды, Сафурә техникуму гуртарыб ишә кирәндә вәзијјәтләри хејли јахшылашды—әлине кәлән пул онун да, ушагларынын да јејиб-ичмәјини, кејим-кечимини көрүрдү. Сафурәнин даһа гәтијјән әрә кетмәк фикриндә олмадығыны көрән Аллаһгулу киши, әләчсыз галыб Балаханыдакы евини сатыб гызынын јанына көчмәк барәдә фикирләширди. Амма бу план баш тутмајачагмыш—Мәсмә арвад гәфләтән вәфат етди, лап азарладым өлмәдим, үзүлдүм өлдүм олдү. Аллаһгулу киши дә өзүнә кәләнән сонра, даһа бу фикри башындан еләди. Женә дә тез-тез кәлиб, гызына, нәвәләринә баш чәксә дә, Балаханыда галды. Үч-дөрд илдән сонра, Хәдичә адлы бир дул гадынла евләнди. Балаханыда јатыб, Балаханыда дурса да, үрәји Бакыда иди, Видади күчәсиндә иди үрәји, Сафурәкилин јанында. Сафурәкил дә ону јаман истәјирдиләр. Әввәлләр Бакыја кәлән-дә ушаглар севиниб бир чығыр-бағыр салырдылар ки, кәл көрәсән: «Баба кәлди! Баба кәлди! Баба,

нә кәтирмисән бизә? Әңчил гурусу кәтирмисән бизимчүн?» Аллаһгулу киши дә әлиһә нә кечмишдигә агзыначан долдурдуғу һәсир зәнбили ачыб төкүрдү ушағларын габағына. Онуң бу һәсир зәнбили илә башына гојдуғу һәсир шлјапакимисән бүтүн мөһәлләдә мәшһур иди. Аллаһгулу кишинин көһнә, рәнкдән-рәнкә дүшмүш һәсир шлјапасы Сафурәкилин гапысындан ичәрә кирән кими, нә гәдәр ки, ушағ вар иди, долушурду Мәмшикилин һәҗәтинә: Мәмши индичә евдән чыхаҗағды, чибләрн дә әңчир гурусу илә долу олаҗағды. «Дүздүр, јаваш-јаваш өтән күнләр лап узаға кедирди.

Мәмши јекә киши олмушду, Лејла гәшәнк гыз олмушду, елә бил Сафурәнин гызлығ вахты иди дурмушду көзләринин габағында. Амма Лејланын кәләчәји Сафурәнинки кими олмаҗаҗағды, јахшы олаҗағды Лејланын кәләчәји, хошбәхт олаҗағды Лејла, иншаллаһ. Мәмши дә, Лејла да хошбәхт олаҗағлар, дүңјанын ән хошбәхт адамларындан олаҗағлар, башға чүр мүмкүн дејил, башға чүр ола билмәз, әсла! Хошбәхтликдән башға онларын пајына нә дүшәчәкдирсә, Сафурә буну ушағларынның әвәзинә чәкиб, даһа бәсдир. Мәмши бу күн-сабаһ әскәрликдән гајыдаҗағ; кәләндә Политехник институтунун автоматика факултәсинин үчүнчү курсунда охујурду, кәлиб тәһсилни давам едирәчәк. Аллаһгулу киши һәмшишә һавајы јерә демир ки, бабасының адына лајиг оғулду Мәм-мәдәмин. Доғрудан ағыллы оғулду Мәмши, һәр шеји баша дүшәндир; бүтүн үмидләри доғрулдаҗағ Мәмши, хошбәхт олаҗағ, демәли Сафурә дә хошбәхт олаҗағ—өзү дә нечә! Лејла да ағыллыдыр, тәрбијәлидир, көзәлдир, мә'сумду, ә'лачыдыр.—белә бир гызы хошбәхтликдән башға нә көзләјә биләр, хошбәхтликдән башға тәле она нә гыјар? Неч нә...

...Сәһәр Сафурә көзләрини ачанда башы ағрыјырды, өзүнү хәстә һисс еләди, амма фәргинә вармады—адәт еләмишди, билирди ки, јухусуз кечәдәндир, кечиб кедәчәк. Сонра јадына салды ки, бу күн базардыр, күлүмсәди: бүтүн күнү Лејла илә бир јердә олаҗағдылар. Јенә үрәјинә никаранчылығ гонду, додағларыннан күлүш синдинди. Јох, бу күн никаранчылығын сон күнүдүр, Сафурә һәр шеји өјрәнәчәк—бәсдир чаныны чибиндә кәздирди. Лејла һәр шеји она данышчаҗағ, ахыры да јахшы олаҗағ, һәлә бу һарасыдыр, отуруб мәктүб җа јазачағлар Мәмши, өзү дә һәмшишәки кими, мәзәли мәктүб. Сафурә ајаға галхыб чарпајысының јанындакы шифонердән халатыны көтүрүб кејди, аста аддымларла гонаг отағына кечди—Лејла һәлә јатмышды. Адјалы чийиндән чәкиб бөјрүүстә бүзүшүб јатмышды, бојнуну да бир балача ашағы бүкмүшдү. Елә сакитчә јатмышды ки! Елә көзәл көрүнүрдү ки, Лејла! Зәриф, инчә гыз, Сафурәнин Лејласы! Әкәр әввәлки күнләр олсајды—Лејланын чаға вахтлары, Сафурә бу саат лајла да дејәрди, кечәләр башыны Тоғрулуң синәсинә гојуб Мәмши үчүн охудуғу лајлалардан, тәк чанына отуруб Лејла үчүн охудуғу лајлалардан: «Лајла дедим јатасан...». Јенә дә аста аддымларла гонаг отағының күчәјә бахан пәнчәрәсинә јахынлашды, пәрдәни галдырды: апрел күнәши сәкидә учалан тут аҗачы елә тәрәвәтли иди ки; тут отаға чумду, никбинлик кәтирди: күчәдә, о бири аҗачы күлүрдү; күчә дә сакит вә тәмкинли иди, лакин бу сакитликдә, бу тәмкин адамын гәлбинә јайылырды. Бүтүн күчә боју пәнчәрәләр һәлә јатырды, базар күнү дә сүбһ тездән дуран, дејәсән елә Сафурә иди.

Сафурә күлүмсәјә-күлүмсәјә—нијә?—сәбәбини неч өзү дә билмирди,—мәтбәхә кечди, газы јандырды, чајданы су илә долдуруб үстүнә гојду. Сонра әл-үзүнү јујуб күзкүнүн габағында өзүнә әмәлли-башлы сывал верди: әкәр онун бүтүн һәја-тына бәләд олмајан, ону танымајан олсајды, дејәрди бәс, көрәсән бу бәхтәвәр кимдир белә. Бир аздан бајыр гапысы дејүлдү, јәгин Шәфигә иди. Сафурә кеңиб гапыны ачды: өзү иди. Шәфигә елә Сафурә јашларында бир гадын иди, амма бир аз чох дүшмүшдү, өзү дә әјин-башына фикир вермәзди. Он күндән бир кәлиб Сафурәкилин пал-палтарыны јујарды, бирчә күнүн ичиндә гуру-дарды, үтүләјәрди, ев-ешијә әл кәздирәрди, әмәк һаггыны алыб чыхыб кедәрди. Әлиһә бахан Сафурәкилин она бир о гәдәр дә еһтијачы јох иди. Пал-палтар дејәндә ки, нә пал-палтар вар иди бәјәм: үч чүт көјнәк, ики чүт соруг, бир-ики данә чит дон, халат—вәссалам, шүттамам. Бунлары өзләри дә јујуб үтүләјә биләрдиләр—Лејланын әлиһә дә бу нәдир ки, бирчә саатын ичиндә күлә-күлә, охуја-охуја гуртарарды. Амма Шәфигәнин сәнәти бу иди, ушағларыны бу пулла сахлајырды. Шәфигә мәтбәхә кечиб о саат өз ишинә башлады, јаман диниб-данышмаз гадын иди, елә бил бу дүң-јанын бүтүн ишләри вәчинә дејилди—һәр шејә биканә иди. Сафурә јатағ отағына гајытды. Бу күн кәрәк Лејла илә кеңиб Зүбәјдәкилә дејсинләр—Лејланын бибискилә—јахшы дејил, о күн килеј-күзар едирди ки, бизә кәлмирсиниз, елә һәмшишә биз сизә кәлирик. Бунун фәрги олмаса да—нә фәрги вар ки, ја Зүбәјдәкил онлара кәлсин, ја да онлар Зүбәјдәкилә кетсинләр—бу күн онлара кедәрләр, өзү дә дејәсән Кәрим бир балача хәстә кимидир, сојуг дөјиб, јохса сонра инчијәр. Ахшам да Лејла илә дәнизкәнарына кәзмәјә чыхарлар, јох, әввәлчә киноја кедәрләр—о күн ишдән гајыданда «Араз»ын гапысында бөјүк бир реклам көрдү, дејәсән Италија комедијасы кәстәрәчәкдиләр—сонра булвара. Булвара да чыханда чаван оғланлар Лејлаја һәрдән елә бахырлар ки, адам бир тәрәфдән гурурланыр, бир тәрәфдән дә өзүнү нағолај һисс едир. Ахшамчағына бир кеј говурмасы да һазырласа пис олмаз. Нә, бир дә ки,—аз галмышды јадыннан чыхсын—кечә Мәмши мәктүб јазачағлар: «Шанлы мәктүб № 48», зарафатла долу, дузлу. Арада бир вахт еләјиб Ләтифәкилә дә дејсин кәрәк; гајынанасы сыраға-күн рәһмәтә кеңиб, индијәчән маҗал тапыб онлара баш чәкмәјиб. Лејланы елә јерләрә апармырды, нәјә лазым иди бу јашында кеңиб кедәрләнсин, гүссәләнсин, үрәји ағрысын? Гонаг отағындан сәс кәлди: Лејла иди, јухудан дурурду. Сафурә күлүмсәјә-күлүмсәјә гонаг отағына кечди. Лејла ағ нејлон кечә көјнәјиндә ајағ үстә дајанмышды. Гәф-ләтән отагда анасыны көрәндә елә бил өзүнү итирди, елә бил нә едәчәјини, нә дејәчәјини билмәди. Сафурә һәмшишәки кими гызына јахынлашыб ону өпмәк истәди: «Сабаһын хејир», амма бирдән дајанды; бүтүн бәдәни, варлығы, бүтүн мә'нәвијаты кизилдәди, елә бил вахты илә бүтүн бәдәнини дәлик-дешик етмиш о күлләнин көһнә јараларының үстүнә дуз басдылар, түкләри биз-биз олду. Јох! Јох! Ола билмәз! Бу ола билмәз! Сафурәјә белә кәлир! Сафурә дәли олуб! Лејла һамиләдир?! Лејла икичанлыдыр?! Јох, Сафурәнин ағлы чыхыб башындан. Јох! һамиләдир! Лејла анасына бахырды, јаваш-јаваш аз гала дәли олаҗағды, үрәји партлајаҗағды; ајағларында тагәт јох иди, ајағлары титрәјирди, һәлим-һәлим дизи үстә чыл-

паг дөшәмәжә чөкдү, сонра көзләрини күчлә ана-сынын дәншәт долу сифәтиндән чәкиб—елә бил магнит иди—башыны лап ашагы әјди, аз гала дизләринә сөкәјиб һөнкүрдү. Бу, үрәјин лап дәринлијиндән фәвварә тәк вуран бир ағлајыш иди: бәркдән ағламырды, сәси лап јаваш чыхырды, бу, сәссиз фәрјад иди, сәссиз фәвварә иди. Бу дәм Лејла өз ағ кечә көјнәјиндә чылпаг дөшәмәнин үс-түндә елә бүзүшүшдү ки, бир топа ағ јумаға ох-шајырды—ағаппаг јумаг иди Лејла. Бәлкә јаны-лыб Сафурә? Бәлкә доғрудан да ағлыны итириб? Сафурә сорушду, һеч өзү дә билмәди нечә со-рушду. Сафурә бир дә сорушду. Лејла чаваб верди, күчлә чаваб верди, елә бил бу сөзләри өзү өз боғазындан кәлбәтинлә дартыб чыхартды. Са-фурә мұвазинәтини итирди, башы кичәлләнди, дивара дәјди, амма она елә кәлди ки, Тоғрул она өмрүндә биринчи дөфә әл галдырды, өмрүндә би-ринчи дөфә она силлә вурду: «Мәнә беләми садиг галмысан?! Буна көрә бүтүн һәјатыны гурбан вер-мисән?! Лазым дејил мәнә бу! Ешидирсәнми, ла-зым дејил!». Јох! Јох! Өзүнү әлә ал, Сафурә. О чүр сөзләри гыјма, Тоғрул, нә Сафурәјә, нә дә Лејлаја. Лејла әлдән кедир, Сафурә. Лејла бир топа ағ јумаға дөнүб. Өзүнү әлә ал, Сафурә. Бах белә. Бир аз да дајан, гој үрәјини дәјүнтүсү лап кечсин. Мәчбур елә үрәјини. Инди Лејланы јердән галдыр, бах белә. Тоғрулу инди јадындан чыхарт. Тоғрул јохдур дүнјада. Лејланы дивана узат, бах белә. Бәлкә сојуг су кәтирәсән, ичсин, сифәтинә чиләјәсән? Истәмир? Онда лазым де-јил. Өзүнү әлә ал, Сафурә, лап сакит ол, Лејла барәдә дүшүн. Сакит ет Лејланы. Тамам сакит елә ону, Сафурә. Һәлә һеч нә сорушма, суал вер-мә һәлә, гој лап сакит олсун. Ахы нә олуб белә һәјәчанланмысан, Сафурә? Адамын ушагы олар дә. Лејланы сакит едирсән, амма өзүн јенә тә-зәдән башлајырсан. Өзүнү әлә ал. Көрүрәнми, Шәфигә дә кәлиб сорушур ки, нә олуб. «—Һеч нә Шәфигә, һеч нә». Шәфигә јенә дә бир нечә ан га-пынын ағзында дајаныб онлара бахды. Нә јаман мәһалы бахышларла бахды Шәфигә, елә бил һәр шејдән хәбәрдарды. Сонра јенә мәтбәхә гајытды. Сафурә деди ки, Лејла галхыб әл-үзүнү јусун. Лејла ајаға галхыб, һычгыра-һычгыра кетди әл-үзүнү јумаға. Бајагына нисбәтән сакит иди. Ба-јаг лап дәншәт иди. Јох, Сафурә һәлә өлмәјиб, һәлә күчү вар. Һәр шеји өз гајдасына салачаг. О, өз баласыны горумагы бачарар. Тоғрулуң намусуңу да горумагы бачарар. Гој һәлә бир мәсәләни әмәлли-башлы өјрәнсин, сонра, Мөһ-кәм, мәтанәтли олмаг лазымдыр—ән башлыча мәсәлә будур. Дүнја дәрәбәјлик дејил ки, һөку-мәт вар, ганун вар, гајда вар. О да тәк дејил, атасы вар, Зүбәјдәкил вар, дост-таныш вар. Ва-һимәјә, тәлаша, вәлвәләјә, чахнашмаја сон гој-маг лазымдыр, һәр шеји өлчүб-бичмәк лазым-дыр. Будур, Лејла да әл-үзүнү јујуб кәлди. Де-јәсән бир аз сакитләшиб. Инди јаваш-јаваш бир-бир һәр шеји гызындан соруша биләр: кимдир?, нәчидир?, нечә олуб?, нә вахт?, инди мәсәлә нә јердәдир?, Аһа, демәли ады Ревшәндир, фамили Новрузлу; университетдә бешинчи, јә'ни ахырын-чы курсда охујур, филологи факултәдә; демәли о вахт—Москваја кәзмәјә кедәндә, аһа, бәс нијә даһа Лејла ону истәмир?—бир дә ки, бу сонра-нын мәсәләсидир; јахшы, нә ејби вар, Лејла гој истәдијини данышсын, гој үрәјини бошалтсын; демәли белә; һәр һалда Сафурә бү мәсәлә илә

мәшғул олмалыдыр, онунла, әләсилә көрүшмә-лидир; Лејла онларын үнваныны билirmi? Онда гој Сафурә кағызә јазсын, јохса јадындан чы-хар, сонра тапа билмәз евләрини; бәли, онлара кедәчәк, бу күң, лап елә инди, бәс нечә? Инди саат нечәдир—онун јарысы, лап јахшы вахтдыр; аһа, инди даһа Сафурә һәр шеји билir, гој гал-хыб кејинсин, кетсин. Лејла һаһаг јерә ону бу-рахмаг истәмир, Сафурә кедәчәк, елә бу саат; Лејла ону елдә отуруб көзләсин; ахы нијә Леј-ла истәмир ки, Сафурә онлара кетсин? Ејби јох, гој Сафурә онларла көрүшсүн, данышсын, сон-ра көрсүнләр ки, нә етмәк лазымдыр; һәр шеј бу күн һәлл олунмалыдыр; Сафурә гулаг асыр, Лејланы баша дүшүр, лакин һәр һалда онлара кетмәлидир; даһа саат он бирин јарысыдыр, Са-фурә кејинсин кетсин; будур, саат он бир тамам олду. Сафурә ајаға галхыб јатаг отагына кечди, шифонери ачыб донларындан бирини асылтандан алды—нечә палтар иди, рәнки нә чүр иди, дәхли јох иди, Сафурә буңлары көрмүрдү, тәкчә ба-јагы ағаппаг јумаг көзләриниң габагында кетмирди, һара бахырдыса ону көрүрдү: бир то-па јумагы, башга һеч нә. Кејиниң јатаг отагындан чыхды вә бир балача диксинән кими олду: Шәфигә гапынын ағзында дајаныб јанындагы Лејлаја хысын-хысын нә исә дејирди, Сафурә-ни көрән кими, сәсини кәсди, мәтбәхә кечди, Са-фурә Лејлаја деди ки, һеч һара кетмәсин, елдә отуруб ону көзләсин, өзү дә һеч нәдән горхма-сын, чәкинмәсин, үрәјинә һеч нә салмасын, һәр шеј јахшы олачаг. Сафурә күчәјә чыхды. Һеч нә фикирләшә билмирди, бачармырды, тәкчә буну билирди ки, Новрузлукилә кедир. Ревшәнин ата-сынын ады Ваһаб, анасынын ады Суғрадыр, ке-диб онларла данышмалыдыр, бир дә Сафурә Лејланы мудафиә етмәлидир—таныш-билишлар-дән дә, танымадыглары адамлардан да. Һамы билмәлидир ки, Лејла дүнјада ән тәмиз, ән мә-сум гыздыр, һамы Сафурә кими буна инансын, чүңкү бу һәгигәтән беләдир. Бајаг Лејла деди ки, өлсәм дә Ревшәнә әрә кетмәрәм, дүнјада Ревшәндән зәһләм кедән кими, һеч кимдән зәһ-ләм кетмир, о, дүнјанын ән алчаг адамыдыр. Сафурә Лејлаја деди ки, һәр шеј ајдындыр, һәр шеји баша дүшдүм, амма әслиндә һеч нә ајдын дејил вә һеч нәји дә баша дүшмәјиб. Аләм дола-шыб бир-биринә, лап ара гарышыб, мәзһәб итиб. Ејби јох, инди һәр шеј ајдын олар. Дәгигәлдә бир әлиндә тутдуғу кағызә бахырды—Новруз-лукилин үнванына, о гәдәр бахмышды ки, кө-зүнү јумсајды кағыздакы һәрфләри олдуғу ки-ми көрәрди, өзү дә гара фонда, боз һәрфләрлә, амма буну јадында сахлаја билмирди, тез-тез бахырды, горхурду ки, кағызы итирәр, үнваны итирәр, кедиб ораны тапа билмәз. Дејәсән ахы кәлиб чатыб? Еләдир ки, вар, һәмин күчәдир. Бу сәкидә олмалыдыр. Будур, 113 нөмрәли би-на, 115, 117, 119, бәс 121 һаны? Аһа, будур. Бу да 123, бу 125, 127. Нәһәјәт! 129. Өзүдүр ки, вар: 129. Бу бинадыр: 129. Һеч бир о гәдәр дә узаг дејилмиш. Бәлкә она елә кәлир? Бунун нә дәхли вар, узагдыр, ја јахын? Демәли бу гапы-дан ичәри кирмәлидир, белә. Пилләкәнлары нә јаман дикдир. Бәлкә Сафурә тәк кәлмәјәјди? Бәлкә атасыла кәләјди? Бәлкә Зүбәјдәкиллә, ја Нисәнин әри Бәһмәнлә кәләјди? Ејби јох, тәк оlanda нә олачаг ки? Адамы јемәјәчәкләр ки! Бирә дөзән, минә дә дөзәр. Нә дөзүм, дөзүм де-јирсән? Галх јухары. Дүз гырх дөрд пилләкән

иди. Сафуронин аглы башында чыхыр, нэди? Галхдыгы пиллэканлэри није сајыр өз-өзүнэ? Бах, бу зэнки басмаг лазымдыр, көрүрсэн, үстүндө дө јазыблар: НОВРУЗЛУ. НОВ-РУЗ-ЛУ.

МЭН Гəшəм Гəшимлијəм, əмəкдар артист. Амма чəми—алəм мəни «Гəшим» дєјə чагырыр. Гəлэ габагына бир лəгəб дə гојурлар: кефгом. Сорушанда ки, хансы Гəшим, чаваб верирлэр ки, кефгом Гəшим. Онда хамы билир ки, сəһбət мəндən—əмəкдар артист Гəшəм Гəшимлидэн кедир. Атамн ады Губаддыр, амма хамы она вахты илэ гуру Губад дєјəрмиш. Чох диниб-данышмаз, чох да чидди адам имиш. Јахшы дєјиблэр ки, армуд будагда салланар, јерə дүшэр балланар: гуру Губад һара, кефгом Гəшим һара? Мəнимки бир нєв кефли Искəндэр кимидир, аллаһ Мирзə Чəлилэ рəһмэт елэсин. Бєјүк адам иди, һэрчəнд мəндən хошу кəлмэзди, растлашанда агызучу саламымы алыб кечəрди. Амма мəним саламым һəмишэ адəб-эрканда оларды. Һəрдən биз тэрəфэ кəлэндэ дэ—мən ишлэдијим рəјона—мəнимлэ хош-беш елэмэзди. Бир дэфэ Салмана—бу Ваһабын, Ваһаб Новрузлунун дэдэсини дєјирəм, онда бизим клубун мүдир ишлэјирди—һэ, бир дэфэ Салмана дєјиб ки, балам, бу нечэ ишдир ки, о Гəшимдир-нэди, ондан һəмишэ обши вагонун ији кəлир: папирос ији, чахыр ији, дај нэ билим нэ, Буну мənэ Салман чатдырды, өзү дэ деди ки, Мирзə сəни «Моллаја» вурачаг, өзүнү јыгышдыр. Елэ дэ ағыз долусу өзүнү јыгышдыр дєјирди ки, елэ бил мəндən јахшы апарырды өзүнү, елэ бил нэ чахыр ичирди өмрүндэ, нэ дэ ки, башга бир иш көрүрдү. Интəһасы мən бир иш көрəндэ чəми-алəмэ јајылырды, амма онун ишиндэн һеч шєјтан да баш ачмазды, хəбэр дэ тутмазды. Ај сəни Салман, башга тип иди. Дүздүр, үрəјимэ горху дүшдү, амма «Моллаја» өмрүмдэ адым дүшмэди. Һэ, јадыма дүшүмшкən, бир балача сəһбət дэ дєјим Мирзэдən. Бир дэфэ јенэ бизэ кəлмишди—бизэ дєјəндэ ки, рəјонумздакы клуба, «Өлүлэр»и тамашаја гојмушдуг. Мən дэ Мир Бағыр ағаны ојнајырдым. Һэ, кəлмишди бизэ, јанында да бир рус киши вар иди. Кетдик көрүшүнэ Мирзəнин. Бизи бир-бир руса тэгдим едирди. Мəни дэ тэгдим етди, сонра бирдэн гайытды ки, «Очен не серьёзный человек». Нэ исэ, бєјүк адам иди, аллаһ рəһмэт елэсин. Аллаһ рəһмэт елэсин дєјирəм, амма өмрүмдэ аллаһа инанмамышам, та ушаглыгдан бу күнкү күнөчөн. Ушаг вахты аллаһ барэдэ фикирлэшмэјэ мачал тапырдым, Салманнн дэдэси Мухтар киши мəни нөкэр сахлајырды, бир гарын чөрək иди аллаһым, Сонра да ки, Совет кəлди, башладым артистлијэ, сəһнэ олду аллаһым. Нэ исэ, узун сөзүн гысасы, өмрүмдэ аллаһа инанмамышам. Мəним эгидэм белэди ки, беш күнлүк дүнјадыр, өмүр дэ адама бир дэфэ верилир, нэ өмрүн барэдэ фикирлэш, нэ дэ өлүм барэдэ, һарда гырылды гырылды, амма һеч кимэ пислик елэмэ, ким олду, бачарырсан элиндэн кəлэн јахшылығы елэ, бачармырсан динмэз-сөјлэмэз отур јериндэ. Өмрүндэ бир кишинин оғлу бармагыны гатлаја билмэз ки, Һəшим филан вахт-лап о пис күнлэрдэ, филанкэсэ бир пислик едиб. Һеч вахт.

Гəлэ о заманлар мənэ дєјирдилэр ки, балам, нэ чүр олур сən Салман кими бир адамла дуруб-отуурсан, сən һара, о һара? Валлаһ, һеч өзүм дэ билмирəm. Лап ушаглыгдан онлара өјрəшмишəm, пис дэ олсалар, јахшы да олсалар, доғмадырлар мənэ бир нєв. Бир дэ јəгин она көрə ки, дүнјада мəнимчүн пис адам јохдур. Мənэ пислик елэјэн олуб. Амма үстүндən кечмишəm. Ону да билирəm ки, хамы Аббас Мирзə ола билмэз, бу бир веркидир, верилир, амма мən дэ пис артист дєјилəm. Мəшəди Ибаддан тутмуш һамбала кими, Гара Кəшиши дэ, Кəрəми дэ, Рүстəм бəји дэ, Вəлини дэ, Һамлети, Мəчнуну, Лири, Отеллону, Һачы Гараны, Шєјх Нəсруллаһы, бир сөзлэ, бүтүн роллары ојнамышам, тэкчэ Јагодан башга. Јагону ојнаја билмирəm. Дєјирəm чүнјада мəнимчүн пис адам јохдур, амма бу доғрудан пис адамдыр, аллаһ узак елэсин, баһ-баһ-баһ. Бир дэфэ, јадыма кəлир, бир кəнддэ «Отелло»ну Јагосуз тамашаја гојдум. Јагону тамам чүнхэрдүб тулламышдым. Өзүм дэ Отеллону ојнајырдым. Јаман ојнадым. Дəсмал сəһнəсиндэ елэ гышгырдым ки, клубда отуруб тамаша едэн арвадлардан бир нечəsi горхудан дуруб гачдылар. Һəрдən белэ чуша кəлмəјим дэ вар. Һэ, нэ исэ, ону дєјирəm ахы, инди дэ бəзилэри дєјир ки, ај Гəшим, ахы сəнин Новрузлукилдэ нэ өлүмүн вар, нијэ һэр дэфэ Бақыја кедəндэ кедиб дүртүлүрсən евлəринэ. Көһнэ кишилэр дєјир, тајтушлар, онлары да јахшы таныјанлар, мəни дэ, јохса ки, чаванлар нэ билирлэр—һеч нэ. Ваһабы дєјирлэр, Салманнн оғлуну. Дєјирлэр ки, Гəшим, нөкэрчилик чанындадыр. Бир сөз демирəm, башга сөз гатырам орталыга. Нэ дєјим? Јахшы, туталым ки, Салман да, лап елэ бу Ваһаб да бир заманлар бир пара ишлэр көрүблэр, бир пара адамлары писликлэри дєјиб—туталым дєјирəm. Дүнјадыр, кэрək олмасын, амма һэр шєј олур, одур ки, кэрək адамын үрəји бєјүк олсун. Бир дэ ки, ахы чамаат мəним јеримдэ дєјил, Чамаатын оғул-ушағы, гоһум-əграбасы. Мəним кимим вар? Тək чанымдыр. Дүздүр, тагсыр өзүмдэ олуб, вахтында өзүмэ эмəлли-башлы аилэ гурмамышам ки, инди мəним дэ Ваһабын оғлу Рəвшən кими бир оғлум олсун. Эслинэ бахсан, вахтында евлəнсəјдим, инди лап елэ Ваһабын өзү кими јекэ бир киши иди оғлум. Белэ чаван галмагыма бахмајын, јашым хєјлаг вар. Кечмишлэри һəрдən јада салмаг истəјирəm, ушаглығымы јада салмаг истəјирəm, она көрə дэ Бақыја јолум дүшəндэ Ваһабкилэ дэ дєјирəm. Јохса ки, мəним онлардан нэ умачағым вар, нэ дэ кечэчəјим: пенсиядыр—алырам, артистликдир—һеч ким элимдэн алмајачаг, артистлијими едирəm, мənэ даһа нэ лазымдыр—һеч нэ. Кедирəm онлара, чүнкү атасыны јахшы таныјырдым, јєјиб-ичмишдик бир јердэ—Салманнн дєјирəm, бабасыны көрүмүшдүм, өзү көзүмүн габагында бөјүјүб—бах, бир тикэјди, бу бојда—ушаглығым евлəриндэ кечиб—пис-јахшы, дəхли јохдур. Сəһбət едирик, көһнэ шəкиллэрэ бахырам, јадыма дүшүр ушаглығым, јадыма дүшүр чаванлығым, һəрдən үрəјим чошур, һəрдən көјрəлир, бəзэн ушаглыгда, чаванлыгда башыма кəлэн мəзали эһвалатлары јадыма салырам, данышырам, күлүрлэр, кефлэри кəкəлир, шадланырлар, мən дэ шадланырам. Мəсəlэн о күнү, јəни мүсəlманнн о күнү—он беш-ијирми күн бундан ирəли, Бақыја кетмишдим, ахшамчағы кетдим онлара. Отуруб сəһбət едирдик. Бир мəзəли эһвалат данышдым, о гэдэр күлдүлэр ки, кəл көрəсэн. Рəв-

шән—Ваһабын оглу, аз галырды гәшш еләсин, сонра да мәнә деди ки, һәшим киши (Бу да мәнә белә ад гојуб), кечмиш заманлар олсајды, сәни өзүмә нөкәр көтүрәрдим. Неч нә демәдим, амма јаман пәрт олдум. Нә демәлијдим ахы? Ушагдыр, һәлә суд ији чәкилмәјиб ағзындан, дуруб онунла элбәјаха олмајачагдым ки? Вахт кәләр, өзү баша дүшәр ки, һачанса әмәкдар артист Гәшәм һәшимлинин хәтринә дәјиб, пешман олар. Сонра да өзүмә сахлаја билмәјиб дедим ки, бала, сән һәлә ушагсан, чох шејдән хәбәрсизсән, бәркә-боша дүшмәмисән, һәлә бурнун ганамајыб. Лап елә белә дедим. Јенә дә күлдү, деди ки, һәшим киши, сән һәлә мәни јахшы танымырсан, мәнним бәркә-бошда нә ишим вар, мән һәјатымы елә гурурам ки, бәрксиз-бошсуз кечиним, нә бурнум ганасын, нә дә башым ағысын, гој бәркә-боша кәләчәкдә әлимин алтында оланлар дүшсүн, әлимин алтында чох адамлар олачаг кәләчәкдә. Деди ки, һәлә кәлиб кабинегимдә нөвбә дә көзләјәчәксән, онда достлугумузун хәтринә сәнә халг артисти ады вердирәчәјәм. «Бу сөзләри,—деди—неч кимә демәрәм, тәкчә сәнә дејирәм чүнки сән зијансыз адамсан, әһмәди-бигәмсән». Дедим: «—Тәки олсун, тәки бөјүк-бөјүк кабинетләрин олсун, башымызын учалығыдыр, ишимиз дүшәр, пәнаһ кәтирмәјә адамымыз олар. Амма о ки, галды халг артистлијинә, истәмирәм, елә әмәкдар артистлик бәсимдир. Бир дә, гырх беш илин артисти кими, сәнә бир вәсијәт еләјим: әкәр ишдир-шајәтдир, доғрудан елә мәртәбәјә галхсан, иншаллаһ ки дә, галхачагсан, неч кимә достлуг хәтринә нә халг артисти, нә дә бир башга ад вердирмә.» Лап елә белә дедим, өмрүмдә бу чүр чидди олмамышдым. Дејәсән бир балача тутулан кими олду, сонра јенә күлүб деди ки, елә исә, онда дур кедиб бир аз вураг. Өзүм кими дүнјада икинчи үрәји јумшаг адам јохдур. Дедим ки, нә олар, дур кедәк, бабанла вурмушам, атанла вурмушам, сөнинлә дә вураг, һәлә сөнин оглула да вурачағам, бу һарасыдыр. Бир јахшы «Москвич»и вар, Ваһаб алыб онунчүн, миниб кетдик. Мәни Бинәгәди тәрәфдә бир худмани кабаханнаја апарды. Јахшы һөрмәти варымыш орда. Хејлаг танышы кәлиб чыхды. Мәни онларла таныш етди, сонра да охутмаг, монолог дедиртмәк истәди. Амма нә охудум, нә дә монолог сөйләдим, чүнкү бахыб көрдүм ки, бунун һәрәкатләриндә, башгаларына көз вуруб мәннимлә данышмасында бир јекәханалыг вар, дејәсән мәни доламаг истәјир. Көрдү ки, бир шеј чыхмыр, бир аздан галхды ајаға. Јолдашлары да дурду. Һараса кетмәк истәјирдиләр, кефләри көк иди. Мәнә деди ки, һәшим киши, мәнним вачиб ишим вар, бағышла мәни, сән бурадан өзүн чыхыб кедәрсән, истәјирсән машин да тутум сөнинчүн, һара кефин чәкир апарсын. «Јох,—дедим,—үрәјимнә пијада кәзмәк дүшүб. Сиз кедин, кефиниздән галмајын». Һагг-һесабы вериб кетдиләр. Сонра мән дә галхыб паји-пијада шәһәрә јолландым, јаваш-јаваш, чүнки тәләсән јерим јох иди. Фикирләшдим ки, јахшы, вахтыјла мәнним башыма ағыл гојан јох иди дејәк, бәс бу Рөвшәнә нә олуб? Аллаһа шүкүр, атасы, анасы, Мәшәди демишкән, һамысы чағбачаг јериндә, ады да Короғлунун ады. Нә олуб ки, бу, индидән кабинет дәрди чәкир? Мәнним чаванлығым һаркаһ гара шаһынын бир үзү идисә, бунунку да о бири үзүдүр әслиндә. Мән неч нә барәдә фикирләшмәздим, о күн мәнә дедији кими, әһмәди-би-

гәмијдим, амма бу, индидән әлинин алтында сахлајачағы адамлар барәдә фикирләшир. Һарандандыр онда бу әдә, бу јекәбашлыг, бу бичлик? Әшши, чәһәннәм олсун бүтүн бу фикирләр-задлар, мән дә өзүмә иш тапмышам дә. Һамысы го-чалыгдандыр. Чаван вахтларымда неч белә шејләр фикирләшәрдим? Ај төвбә! Бир кејинмәк кејәрдим ки, кәл көрәсән. Әлимдә чәтир, башымда синдир. Сачлары да узадардым, бах, бура гәдәр, бүтүн бојнуму өртәрди, лап Әбдүррәһим бәј кими. Һагвердијеве дејирәм. Белә-белә ишләр. Сөһбәт узундур, данышдыгча, данышмаг истәјирсән. Јохса ки, мән дә башламышам, ај нә билим Рөвшән белә кәлди, филанкәс белә кетди. Амма мәндә дә тәгсир јохдур. Нә гајырым? Еһ, гашыјрам—ғаным чыхыр, гашымырам—чаным чыхыр.

„АБОРТ»—бу саат Лејла бу сөздән горхдугу кими, неч нәдән горхмурду, бу сөз онун бүтүн варлығыны титрәдирди, учундурду, бу сөз ону өлдүрүб тәздән дирилдирди, бүтүн ушаг хәјалларына, јенијетмәлик арзуларына бир дәфәлик балта вурурду. Нечә күнләр иди ки, бу сөз онун бејинни деширди, ону јашамаға гојмурду; гарнындакы ушаг да, еләдији күнаһ да бир тәрәфә иди, мәнәвијјатыны чанавар кими дағыдан, парчалајан бу сөз иди: Биринчи дәфә Шәфигә бу сөзү она дејәндә, бу јолу она көстәрәндә, Лејла аз галды дәли олсун, јахшы ки, Шәфигә јанында иди, Шәфигә сакиләшдирди ону. Шәфигә јаман тәчрүбәлијиш, мәсәләни о саат баша дүшүшүдү, өзү мөгәм тапыб сөһбәт салмышды. О вахтдан бу сөз Лејланы тәғиб едирди, аддым-аддым тәғиб едирди, чәллад иди бу сөз, гыпгырмызы палтар кејмишди, әлиндә дә гылынч. Шәфигә дејирди ки, горхма, ағырсыз-задсыз олачаг, асан олачаг, неч ким билмәјәчәк. Бәјәм Лејланы горхудан бу иди? Агры нәдир, бәјәм бу саат Лејланын көзләриндә агры дурурду? Лејланын ушагыг чағлары кедирди, јенијетмәлији кедирди, өлүрдү Лејла, јох олурду. Ушагыгда куκласы вар иди: јашыл палтарлы, сары сачлы, гара көзлү, тотуг үздү. Әјиләндә «Ма-ма-а» дејирди. Лејла да анасына јамсылајырды, куκласына «Ај чан-ан» дејирди. Лејла Сафурәнин гызы иди, бу куκла да Лејланын гызы иди. Ады «Гәшәнк куκла» иди бу гызын. Бах, «Гәшәнк куκла» өлүрдү...

...Лејла орта мәктәби битириб университетин филологи факултәсинә дахил олмасына јуху кими бахырды. Доғруданмы артыг ушагыг, јенијетмәлик керидә галыб? Доғруданмы артыг јекә гыздыр Лејла? Истәдикләринә наил олуб, мәктәби битириб, али мәктәбә дахил олуб, өзү дә әдәбијјата? Даһа мәктәбли формасы кејмәјәчәк әјинә, көзәл, јарашыглы палтарыны кејиб кедәчәк дәрәс. Нә тез олду бу, күнләр нә тез кәлиб-кечди? Елә бил дүнән иди фикирләшдији ки, чәми үч илдән, чәми чүмләтаны бир илдән сонра али мәктәбә имтаһан верәчәк. О үркәк үрәк чырпынтыларыны елә бил дүнән кечирмишди. Һәр шеј она тәзә кәлирди: ајаг ачандан бәри кедиб-кәлдији күчәләри дә, дәфәләрлә көрдүјү бу биһалар да; театра, киноја, концертә кедирди, елә бил өмрүндә биринчи дәфә-

АЈ КӨЈДЭМИ, ЈЕРДЭМИ

(НӘҒМӘ)

Рефиг Зәка

Көј көл бир кәнкәшанмы
Күлләр кайнатында?
Бир көрпә асманмы
Улдузларын алтында!

Нур әлләрин, севкилим,
Бу сәһнәјә пәрдәми?
Мән инди хардан билим,
Ај көјдәми, јердәми?

Нијә сусурсан, нијә?
Үрәјими динлә кәл.
Бир әбәди санијә
Сахланаг сәһнилә кәл!

Ај булудларда галмыш,
Ја бу һөрүкләрдәми?
Мәни бир фикир алмыш,
Ај көјдәми, јердәми?

Бу суал сән нәфәсли
Кемәнин суалымы?
Ајмы һүснүнүн әсли,
Сән Ајын хәјалымы?

Ај күлүм, ај үзүндән
Ајна сулар зәрдәми?
Соруш Ајын өзүндән:
Ај көјдәми, јердәми?

Дост, мисли олмајан надир инчидир,
Инчиләр ичиндә ән биринчидир.
О, сәнин бахмадан көрән көзүндүр,
Һәм кемәндир, сәнин, һәм күндүзүндүр.

Дост, дәрдин оlanda—дәрманын сәнин,
Бир јаман күнүндә һәјанын сәнин!
Дост—динән көнлүнүн әкс-сәдасы,
Дост—көрән көзүнүн нуру, зијасы,

Дост бир өмүр сүрән, бир ики чандыр,
Достла чәтинлијә дөзмәк асандыр.
Дост бир сән демәкдир, бир мән демәкдир,
Дост сәнә гүрбәтдә вәтән демәкдир.

НӘР ШЕЈ ӘБӘДИДИР

Баһарда ачылан күлләр, чичәкләр,
Хәзанда торпага чевириләчәкләр.
Онлар олмајачаг кәлән баһарда,
Һәр ил башгалашыр чәмән баһарда...

Ағачлар да өлүр инсанлар кими,
Сулар да гурујур орманлар кими.
Учулур биналар, сөкүлүр евләр,
Јериндә јенидән тикилир евләр.

Дүнја тәзәләнир, һәјат көһнәлир,
Кәләләр кединчә, кедәләр кәлир.
Әбәди дејилдир бир шеј чаһанда,
Һәр шеј әбәдидир ејни заманда...

дир, индијәчән нә филармонијада олуб, нә дә опера театрына ајаг басыб; һәрдән ахшамлар ја рәфигәләријлә, ја да мамасыјла булвара кәзмәјә чыхырды, елә бил өмүрдә илк дәфәдир кәзмәјә чыхыб, ади Бақы кечәләри дә гејри-ади олурду, бүтүн гәлбини һәјәчанландырырды, елә бил гәлби пәјызгабағы истинин чырһачырында гыш јухусунда иди, ојадырды; дүнән үтүләдији палтары бу күн тәзәдән үтүләмәмиш әјнинә кејмәзди, лап чөрәк алмаға кедәндә дә һеч олмаса үччә дәгигәдә күзкүдә өзүнә бахмамыш евдән чыхмазды. Сафурә дә гырагдан тамаша едиб башыны булајарды, күлүмсәјәрди, Лејла сорушарды ки, нәди, ај мама? Сафурә чаваб верәрди ки, һеч нә, елә-белә. Јенә күләрди. Онда Лејла сәбәбини билмәдији бир шылтаглыгла анасыны гучаглајырды, өпүрдү, сонра да гачыб отагдан чыхырды, лап ушаг кими гачырды, елә бил јенә дә әввәлки Лејладыр, балача мәктәбли Лејла. Сафурә даһа да бәркдән күләрди, күлүш бүтүн дахилинә, ичинә доларды. Сафурә Лејла үчүн гәһрәман иди, јер үзүндә ән фәдакар гадын иди. Артыг ана севкиси Лејлада сөвг-тәбии јох, шуурлу иди, бүтүн тәхәјјүлүнүн, идракынын сүзкәчиндән сүзүлүб кәлмишиди бу севки. Лејла

хошбәхт иди, анасы хошбәхт иди, Мәмиш дә хошбәхт иди, хошбәхт иди бу кичирик аиләләри. Ама Лејла һисс едирди, дујурду ки, нә исә бир шеј чатышмыр, әкәр атасы олсајды бу хошбәхтлик даһа бөјүк, даһа бүтөв, тамамланмыш оларды. Әкәр атасы олсајды, анасы күләндә көзләринин дәрринликләриндәки о гүссә тамам јох оларды, һеч о гүссә јерли-дибли олмазды; Лејла өзүнү даһа архалы, даһа дајаглы биләрди, аиләләринин гүруру, дахили фәрәһи артарды. Бә'зән Лејла горху, рәфигәләри кими ата горхусу һисс етмәк истәјирди. Бу горху һисси мәнәббәт гарышыг олајды. Горхајды ки, бирдән евә бир аз кеч кәләрәм, атамын ачығы тутар, бирдән филан иш үчүн атам данлајар мәни, бирдән филан ишдән атамын хошу кәлмәз. Әлбәт-тә, Сафурә Лејла үчүн нүфуз саһиби иди, анасынын бир сөзүнү ики еләмәзди, ләкин бу нүфузда бир јазыглыг гарышығы вар иди—бах, буну истәмирди Лејла. Истәмирди ки, бә'зән анасына јазығы кәлсин. Истәмирди ки, анасы театра, киноја ја онунла, ја да Исә халајла вә Исә халанын әри Бәһмән дајыјла кетсин, истәјирди онун да атасы олсун, атасыјла анасы биркә кетсинләр кәзмәјә. Гоһаглыглары, тојлары кедәндә әввәлләр һеч ол-

маса Мәмиш жанларында оларды, инди икиси кедир: о, Сафурә. Дүздүр, һөрмәт-иззәт өз гәйдасында олурду, бәлкә һәлә бир аз да артыг, амма Лејла истәјирди ки, онун да атасы галхыб јахшы саглыглар дејәјди, лазым кәләндә лап ојнајајды, евә гајыданда жанларында олајды, даһа башга адам өтүрмәјәјди онлары.

...Сентјабрын бириндә университетдә илк дәрәс күнү, илк ики саатын гуртардығыны билдирән зәңкдән сонра аракәсмәјә чыхмыш Лејлаја бир оғлан елә бахды ки, өмрүндә һеч ким Лејлаја белә бахмамышды, өзүнү итирди, сонра үзүнү јана чевириб аракәсмә илә кетди, амма һеч өзү дә билмәди һара кетди. Бу бахыш Лејланын јадындан чымады, үч-дөрд күн ону изләди. Лејла өзү-өзүндән утанды. Бу чүр утанчаглыг да илк дәфә иди. Бу утанчаглыгда елә бил бир аз да хоф вар иди. Елә бил ким исә онун үрәјинә, гәлбинә, гыз хәјалларына бахмышды, ону чылпаг көрмүшдү, елә бил нәсә оғурламышдылар ондан. Сонралар бу оғланын ким олдуғуну билмишди—Рөвшәни университетдә танымајан јох иди. Һәм факултәтә комсомол комитәсинин катиби иди, һәм дә «Филолог» дивар гәзетинин редактору, өзү дә ахырынчы курсда охујурду—бешдә. Дүздүр, ә'лачылар лөвһәсиндә шөкли јох иди, амма факултәтин нечә дејәрләр, адлы-санлы тәләбәләриндән иди. Һүндүр бојлујду, гартал бурунлујду, гара бығлары вар иди, арыг иди. Бу арыглыг да она бир јарашыг верирди, өзү дә јаман јарашыглы иди, олдугча, лап. Аллаһгулу киши демишкән, јемә, ичмә, хәтти халына, күл чамалына тамаша елә. Ә'ла пинг-пинг ојнамағы вар иди, ич-ластарда да ә'ла данышарды, һәм тәмиз азәрбајчанча, һәм дә тәмиз русча. Азәрбајчанча данышанда бир балача ләһчә илә данышарды: кәләчә-јәм әвәзинә кәләчәјәм, кедиб әвәзинә кедиб вә бу сөзләр онун ағзындан елә ширин чыхарды ки, адамын үрәји ачыларды. Шыг кејинмәји хошламазды, әјниндә һәмишә садә Техас шалвары, үч дүјмә нејлон көјнәк оларды, ајағында да гара Иран макасини. Рөвшән аракәсмәдә көрүнәндә хәбәр илдырым сүр'әтилә синиф отағларындакы гызлара чатарды. Гызлар икибир, үчбир аракәсмәјә чыхыб куја нә иш үчүнсә онун јанындан өтүб кечәрдиләр. Сәһәр дуруб дәрәс кәләндә гызларын бир-биринә өтүрдүкләри сон хәбәрләр объектлариндән бири дә Рөвшән оларды. «Дүнән Рөвшәни кинода көрдүм». Куја бөјүк иш олубмуш. «Рөвшән бир гызла кедирди, елә көзәл иди ки, дејәсән башга јердән иди». Куја Бақыда көзәл гыз ола билмәзди. «—Ајзә, Рөвшәнин тәзә көјнәјини көрмүсән, һеч јарашмыр она». Куја Рөвшән бу саат кедиб көјнәјини дәјишәчәкмиш «Дејирләр Рөвшән хәстәләниб, ики күндүр дәрәс кәлмир». Елә бил кедиб мүәличә едир Рөвшәни сағалдачагмышлар. Нә исә Рөвшәнин сөһбәти гызларын арасындан әскик олмазды. Рөвшән даһа Лејлаја сентјабрын бириндәки кими бахмырды, амма елә бил һәмишә Лејлаја нә исә һисс етдирмәк истәјирди: Лејлакилин группларындакы гызларын һамысы илә саламлашмасына, бә'зән ајаг сахлајыб данышмасына, һәрдән дузлу атмачалар атмасына бахмајараг, Лејлаја нә саламлашырды, нә дә диниб-данышырды, гаршылашанда да бир аныг она бахыб көзләрини чәкирди. Һәрдән аракәсмәдә Лејла онун нәзәрләрини өз үзәриндә һисс едәрди, чөнүб она баханда, Рөвшән о саат көзләрини јајындырарды; лап аз галмышды бир нөв кизләнпач ојунуна дөнсүн, әслинә бахсан лап елә дөнмүшдү бу ојуна. Лејла онун јанында өзүнү јаман наголај һисс едир-

ди, нәинки онун јанында, һәтта онун барәсиндә дүшүнәндә белә. Кечә сојунуб јеринә кирәркән көзләрини јумурду, ону көзләринин габагына кәтирди, ләкин һеч нә дүшүнә билмирди, хәјала гапыла билмирди, елә беләчә — дахили никаранчылыгга јухуја кедирди. Гыш сессиясынын ахырына кими беләчә давам етди. Лејла имтаһанларда беши беш далынча алды. Имтаһанлардан сонра гыз тә'тили вахты Лејла да комсомол хәтти илә Москваја кедән бир дәстә ә'лачы тәләбәјлә бирликдә Бақы вағзалында гатара миниб һәјатында илк дәфә мүстағил сәфәрә чыхды. Рөвшән дә онларла кедирди. Бах елә бурада да—гатардача, онларын арасында әсил флирт башлады. Ики күн, ики кечә, һәр тәрәфи бүрүмүш рус гышыны јарараг, шам ағачларынын арасы илә ирәлиләжән гатарда Лејланын бүтүн гыз гәлби еһтизәз көлүнә багырды, чыхырды. Биринчи дәфә иди Лејланын гәлби бу көлә дүшмүшдү. Ағлы башындан чыхмышды, Лејланын. О, севки барәдә фикирләшмирди, һеч нә барәдә фикирләшмирди—бу флирт гојмурду ки, Лејла дүшүнсүн, фикирләшсин. Бу флирт Курск вағзалында онларла бирликдә дүшдү, онларла бирликдә јатагханаја кетди вә нәһәјәт дә өз сон нөгтәсинә чатды: О күн ахшамчағы гызлардан бири јәјдә аралыг палтары тикдирмәкдән өтрү өзүнә јахшы чит алмышды. Лејланын јаман хошуна кәлди. Јерини сорушуб тәләсик дуруб дүкана гачды, өзүнә дә, Сафурәјә дә палтарлыг алды. Гајыданда јатагханаја ики тин галмыш габағына ики нәфәр зырпы оғлан чыхды, өзү дә дејәсән вурмушдулар бир аз, сөз атдылар она. Лејла бир горхду ки, кәл көрәсән, Аллаһгулу киши демишкән, дабанына түпүрүб гачды јатагханаларына тәрәф. Блока чатанда ашағы дүшән Рөвшәнәлә гаршылашды. Рөвшән сорущуду ки, нә олуб, нијә белә гачырсан? Лејла деди ки, ики нәфәр ахмага раст кәлмишдим, онларын әлиндән гачырам. Рөвшән деди ки, һајыф орда олмамышам. Лејла деди ки, икиси дә пезәвәнк иди, Рөвшән онлара нә елә биләрди. Рөвшән бир аныг күтүмсәјиб: «—Милиционер чагырардым»— деди. Лејла күлдү, үрәкдән күлдү. Рөвшән дә күлдү, сонра Лејланы кәзмәјә дә'вәт етди. Лејла чити апарыб отағына атды, ашағы гачды. Кәзиширдиләр. Сөһбәтләширдиләр. Һавада сағлам сојуг вар иди—ләззәт едирди, ајағларынын алтында гар хырчылдајырды —ләззәт едирди. Лејла гуш кими иди, јункүл, азад. Елә һеј данышырды, һеч өзү дә билмирди нә данышырды. Гушбашы гар башлады, күләксиз-задсыз. Ағаппаг ағармышдылар, гар тспалы күкнарлардан сечилмирдиләр. Лејланын гәлби дә бу күкнарлар кими ағаппаг ағармышды, бүллурлашмышды, гар сәринлији вар иди гәлбиндә. Манежә кетдиләр. Сонра Кремлин ичинә кирдиләр. Мәракешин кралы Һәсәни көрдүләр.—Кремл сарајында Мәракеш артистләринин концертинә кәлмишди. Сонра Рөвшән Лејланы метроја миндириб «Ленинскије горы»ја апарды,— «Гышда башга аләм олур»—деди. Лејла елә бил јаваш-јаваш сәһрли бир нағылын ичинә кирирди, Рөвшән дә Шахта баба иди, мөһрибан, әзиз Шахта баба, ағ папаглы, ағ күркүлү Шахта баба. Һәм дә елә бил атасына јаман охшајырды, атасынын гонаг отағынын диварындан асылмыш әскәр палтарлы шөклинә; һәрдән Лејла бу шөклә бахарды, өз-өзүнә атасыја данышарды, һәрдән атасы она нағыл да дејәрди, бах индики кими, индики бу нағыл кими, бу сәһрли нағыл кими. Нәдәнсә һәлә лап ушаглыгда охудуғу бу мисралар Лејланын јадына дүшмүшдү, чәми ики мисра, арды јадындан чыхмышды:

Шахта баба, шахта чан, Бардасан бу вахтачан?

Лап һүндүрө дырмашдылар, гаранлыкта сөһрли аләмә кедән сөһрли бир пәјәндәз сандыгылары «Москвачај»а бахырдылар, өзү дә һәр тәрәфә гушбашы гардан һөрүлмүш тордаң бахырдылар. Һәр-дән Лејла аз галырды сүрүшүб җыхылсын, Рөвшән ону тутуб сахлајырды, амма бу вахт өзү сүрүшүб җыхылды.

Дәрсә кедән бир ушаг,
Чыхды буз үстә гочаг.
Сүрүшүдү бирдән-бирә,
Дәјди үз үстә јерә.

Күлдүрүләр. Лејла тамамилә нағыл аләмдә иди, бу аләм ағыначан севинчлә долмушду, тәмәннәсыз, умагагысыз севинч илә. Дүңјада тәк идиләр, јер, үзүндә Лејладан вә Шахта бабадан башга һеч ким јох иди. Лејла иди, Шахта баба иди, бир дә бу гушбашы гар, сөһрли пәјәндәз, агаппаг гуш кечәси, данышдыгча үрәкләринин һәрарәтјимиш кими ағызларыннан чыхаң буг, «Ленинскије горы» метро стансијасындан бу сөһрли кечәнин он-лара бахан көзләријмиш кими көрүнән узаг пәнчәре ишыглары, бәдәнләринә дахили һәрарәт верәң сојуг. Лејла өзүнү һәр тәрәфи басмыш бу интәһасыз, сөһрли, агаппаг гуш кечәсинин көксүндә санырды, бу кечәнин илыг нәфәсинә дујурду, нәбзини һисс едирди. Соңра јенә метроја миниб Манежә тәрәф кетдиләр, «Москва» мейманханасынын әтрафындакы онлара јад олаң, онлара лазым олмајан күтләнин арасындан кечиб «Александровски бағ»а кирдиләр. Күкнарлары силкәләјиб бир-бирләрини гара басдылар—елә бил елә һеј үсләринә гонан бу гушбашы гар аз имиш. Топуғачан гара багырдылар, ајагларынын алтында галан гар әксәдә верирди, сәссиз әкс-сәдә, бүтүн һиссләри, бүтүн бәдәнләри илә дујдуглары севинч әкс-сәдәсы. Рөвшән архасы үстә гарын ичиндә узанды, голларыны јанларына ачды, соңра бир көз гырпымында сычрајыб ајаға галхды: јери гарда галды, елә бил нәһәнк хач иди. Һәр тәрәф хачла долду. Лејланын да бурну, гулаглары доңду. Рөвшән гулаглы папагыны чыхарыб јун папагынын үстүндән Лејланын башына басды, гулаглыгыны да ашағы салды, өзү башы ачыг галды, өзүнә сојуг олмазды, чүнки ади адам дејилди, Шахта баба иди. Лејланын бурнуну овушдурду, бурнунун дону кетди Лејланын. Гарын арасындан парлајан ағ неон ишыглары бу кечә илә һәмәһәнклијини позуб сөнәнә гәдәр нағылын ичиндә галдылар. Јатагханаја пијада кетдиләр, гача-гача, төвшүјә-төвшүјә, јүз чүр ушаг ојунундан чыха-чыха. Лејла һәлә дә нағыл аләмдә иди. Јатагхана јатмышды. Рөвшән икинчи мәртәбәдә өзү тәк бир отагда олурду, бу отаға кирдиләр. Лејла һеч өзү дә билмәди нијә бу отаға кирди—нағыл һәр шеји јујуб апармышды: сәадәт мәсүлијәтини дә, гызлыг үрәклијини дә—һәр шеји. Отаг јести иди—нағылын бајырдакы сәринлијинә бир һәрарәт кәлди. Рөвшән палтосуну чыхартды, соңра Лејлаја да көмәк еләди палтосуну чыхартсын, соңра Лејланы өңдү, додагларыннан өңдү. Лејла бир аңлыг, јалныз бирчә аңлыг нағылдан чыхды, соңра тәзәдән бүтүн мәһәвијатыјла, бүтүн варлыгыјла, бүтүн дахили илә, бүтүн арзулары, хәјалларыјла нағылын ичинә кирди, бир аз сөһрли, бир аз төшвишли, һәм тәләтүмлү, һәм интәһасыз, һәм замансыз, һәм мөкансыз нағылын—бүтүн бәдәнини јандыран бу илк өпүш чәкиб апарды ону...

...Лејла чылпаг голлары илә чылпаг дизләрини гучаглајыб чарпајыда отурмушду. Артыг керчәклик иди—нағыл гуртармышды, нағыл чыхыб кетмишди ишинин далынча, Рөвшән диванда јатмышды—чарпајы дарысгал иди. Рөвшән јатанда елә аһәстә нәфәс алырмыш ки. Рөвшәнин бу аһәстә нәфәси керчәклик нәбзи иди, бу балача отагда вурурду. Бу керчәклик нәбзи Лејланын шууруна ишләјирди, бүтүн дахилини учундурду. Лејла бу балача отагда тәк галмышды. Лејла бу сојуг, сәрт кечәнин ичиндә тәһна иди. Лејла бүтүн дүңјада тәк вә тәһна иди. Сафурә дә, Мәмиш дә ондан узаглашмышдылар, она јад олмушдулар, чүнкү Лејла даһа пак, тәмиз дејилди. Лејла онларын адыны белә хатырламаға чүрәт еләмирди, өз нәтамизлијинә көрә онлардан утанырды. Артыг нә Рөвшәнин тәһдидли чәһдләри вар иди, нә дә Лејланын нағылы—һәр шеј гуртармышды. Сәһәрдән бәри думанлы шәкилдә һисс етдији бир образ, даһа доғрусу бир рәмз онун башына кирмишди, дүшүнчәсини тәғиб едирди, көзләринин габагына кәлирди: ичи јејилиб атылмыш паслы консерв гутусу. Лап ајдын көрдү бу бош консерв гутусуну—океан, балыглар, кәми, тор, завод, бу да нәтичә. Һәр шеј белә иди. Соңра бирдән-бирә дискинди, бу керчәклик нәбзинин фасиләләри арасында сәс ешитди: өз һычгыртысы иди Лејланын. Соңра гәфләтән һәмишә һаггында дүшүндүјү, дүшүндүкчә һәмишә үрәји чырпындыгы, ән көзәл хәјалларынын, ән али арзуларынын гидачысы, бөјүк хошбәхтлик вә бөјүк сәадәт бојун олаң, үрәјиндә охдугу бир маһныјла—«Күчәләрә су сәпмишәм, јар кәләндә тоз олмасын...»—јолуну көзләдији бир сөз Лејланын јадына дүшдү: СЕВКИ. Јох, јалан иди, һәр шеј јалан иди. Белә бир сөз вар иди, ләкин белә бир мәфһум јох иди. Јаланчы иди бу сөз. Бу мәфһум да чин кими, шејтан кими, чәнәт кими, чәһәннәм кими инсанларын ујдурмасы иди. Лејла әлини узадыб чарпајынын башындан палтарларыны көтүрдү, елә чарпајынын үстүндәчә кејинди. Көз јашлары гурумушду, һәрәкәтләриндә бир гадын аһәстәлији вар иди, бу аһәстәликдә һәзинлик, матәм вар иди. Лејла чарпајыдан дүшүб Сафурәнин сәфәр габагы она алдыгы ичи ағ дәрили узунбоғаз чәкмәләрини ајагына кечиртди, палтосуну көтүрүб гапыны ачарак отагдан чыхды. Керчәклик нәбзи елә һеј вурурду. Онларын илк вә сон јахынлыгылары белә олду...

...Лејла отагда өзүнә јер тапа билмирди, аз галырды үрәји партласын: анасындан никаран иди, өзү чәһәннәм. Өзү һәр шејә дөзәрди, һәр шејә, тәки анасынын башындан бир түк әскиж олмасын. Сафурә бајаг нә һала дүшүшүдү! Аз галырды һушуну итирсин. Лејла һеч вахт анасыны бу чүр көрмәмишди, бу дәһшәт иди. Инди дә һәр дәфә бајагкы сәһнәни көзләринин габагына кәтирәндә түкләри биз-биз олурду. Лејла нә гәдәр истәјирди тохдасын, өзүнү елә алсын, анасына үрәк-дирәк версин, бачармырды, чүнкү өзүндә дејилди. Бунун әвәзинә анасы она үрәк-дирәк верирди, ону сақитләшдирмәк истәјирди. О, анасындан горхурду, анасы ондан. Инди дә кетди, о чүр һалда чыхыб кетди, Рөвшәнкилә кетди. Лејла анасыны сахлаја билмәди, һәр шеји она дејә билмәди, баша сала билмәди—өзүндә дејилди, Лејла. Чәһәннәм олсун һәр шеј: арзулар да, хәјаллар да, һамысы чәһәннәм олсун, һамысы бир тәрәфә; анасынын гајгысына галмалыды Лејла, анасындан муғажат олмалыды. Јохса Сафурә буна таб кәтирмәз. Чәсур вә горхмаз олмаг лазымдыр; ушагылыгы, һәр чүрә начарлыгы бир тәрәфә атмаг лазымдыр, бәсдир даһа

хәлбазлыгъ жери дежил; романтика сөзүнү дэ Рөвшән кими тәләффүз едиб, асанча оларак дырнага алыб бир тәрәфә атмаг лазымдыр—Сафурәнин һәҗаты онун әлиндәдир. Бах, бу саат дуруб кедиб анасыны онларын евиндән чыхарыб кәтирмәлидир, һәр шеји она баша салмалыдыр, сакитләшдирмәлидир. Јох, бу чүр олмас, һәр шеји бир дөфәлик һәлл етмәлидир. Лејла кәрәк һәр шеји әввәлдән һәлл еләјәди, һеч мәсәлә дэ кәлиб бу јерә чыхмајады. Шәфигә лап әввәлдән она өз көмәјини тәклиф етмишди: Шәфигәкилә кедәчәкдиләр, Шәфигәнин танышы кинеколог гадын кәлиб һәр шеји өз гајдасына салачагды, сәсиз-күјсүз. Тез-тәләсик мөтбәхә—Шәфигәнин јанына кетди. Шәфигәни тәләсдирди. Шәфигә дэ тез-тәләсик әлләрини силди. Тез-тәләсик дэ евдән чыхдылар.

БУ күн сәһәр јериндән дурандан өвгәти тәлх иди, бүтүн фикри-зикри елә бил бејнинин сүзкәчиндә илишиб галмышды, бүтүн бејнини һычгырыг тутмушду. Ахшам ушагларла бир балача ичмишдиләр, амма бу пахмеллик дејилди, адичә дилхорчулуг иди. Адичә дилхорчулуг—вәссалам, шүттамам. Ахыр вахтлар тез-тез сәһәри беләчә ачырды; ахыр вахтлар ишләри дүз кәтирди. Јериндән галхан кими, көрдү үрәји јаныр, кедиб ахшамдан сојудучуја гојдугу бир стәкән буз кими сују башына чәкди, амма су көмәк еләмәди, елә-еләчә дилхор иди. Су нә иди ки, көмәк едә—Искәндәрин ахтардыгы дирилик сују да көмәк еләмәзди—елә дилхор иди. Урәји јанмырды, бејни јанырды. Суғра ханым јенә дэ дејинмәјә башлады ки, анкинадан горхмурсан бәјәм, буз кими сују башына чәкирсән? О да, бир-ики ағыз анасыны ачылајыб ванна отагына кирди, дүз јарым саат душун алтында дајанды; Ваһаб гапыны тагылдадыб ону сәсләмәсәјди, чыхан дејилди. Ала-јарымчыг сәһәр наһары еләјиб јенә өз отагына кирди, өзү дэ деди ки, әкәр зәнк еләјән олса, мәни сорушан олса, евдә јохам. Чарлајысына узаныб бир «Филтер» јандырды, «Спидола»ны синәсинин үстүнә гојуб бир аз ора-бура гурдалады, сонра сөндүрүб паркетин үстү илә кәнара сүрүшдүрдү. Јапон транзистору алмаг лазымдыр, јохса ки, бу, сәһәрләр Рәштдән башга һеч һараны тутмур. Сигаретдән бир-ики гуллаб вуруб өскүрдү. Үч күн иди «Филип Моррис» чәкирди, дөрд бағлы бағышламышдылар она, гуртарды. Јенә дэ «Филтер»ә кечиб. Харабада сигарет дэ тапыамыр, адам үрәји истәдији сигарети чәксин. Һара бахырсан «Аврора»дыр. Белә дэ дилхорчулуг олар? Нә олуб она бу ахыр вахтлар? Нә әмәлли-башлы фикирләшә билир, нә дэ әмәлли-башлы бир иш көрә билир. Һамысыны еләјән бу никаранчылыгдыр, о дәли гызын никаранчылығы. Мирзә Чәллиј Јахшы дејиб ки, һәгигәт, дүнјада бу никаранчылыгдан да пис шеј јохдур. Күлдү. Јахшы ишдир. Зарафат еләмәјә Јахшы вахт тапыман. Бәлкә дуруб бир донбалаг да ашасан? Тәгсир өзүндәдир. Өзүнә дејән лазым, ахы сәнин онунла нә алыш-веришин ки, ахыры да белә олсун? Көрүрсән ағзындан сүд ији кәлир, хата-баладыр башдан-ајага, нә ишин вар, башына көзәл гыз гәһәтдир? Инди дэ бујур, чәк зырылтысыны, һәр шеј чыхыб кетсин ишинин далынча, бүтүн кәләчәјин мәнв олсун. Бир дөфә бијабыр олсан аләмдә, вәссалам, гуртарды кетди, адын чыхачаг, адамын да ады чыхынча чаны чыхса Јахшыдыр.

Залым гызы, нәлбәки бојда бојујла нә дил билир, нә дэ ганыб-гандырыр. Нә истәјир ахы? Вахтында апарыб салдырмады ушагы, сахлады гарында, инди дэ закса кетмир. Бунун ахыры нә олачаг. Сабаһ, бири күн гарны донбалыб чамаатын көзүнү чыхарданда нә дејәчәкләр? Сигарети паркетин үстүнә атды, чарпајысынын габагындакы чәкмәни көтүрәрәк дабаныјла вуруб сөндүрдү, елә бил адам башы әзирди, эти үрпәшди. Бүтүн бунларын сәбәби о ахмаг гыздыр. Она дејән лазымдыр ки, ај сәфәһ, сәндән нә кедир? Һәр нә кедир, Рөвшәндән кедир. Сәнин кими аралыгда галанын бирини алыр, өзүнә арвад едир. Һеч назир гызы да гәләт еләјиб белә пәстаһа ачмаз. Чамаатын ичиндә русвај олуб кедәчәксән, бу Јахшыдыр? Өзүн русвај олачагсан, чәһәннәмә, кәрәк Рөвшәни дэ одуна јандырасан? Рөвшән кәләфин учуну итириб, билмир башына нә чәрә гылсын. Закса кетмәјә разы олсајды, јенә дөрд јары иди. Гијабигә кечирәрди ону о хараба университетдә, кәтириб атарды евә бир-ики ил, сонра да чыхыб һансы чәһәннәмә кедир, кетсин, бу бојда галмагалдан сонра лап көзүнүн габагында онун башыны да кәссәјдиләр уф демәзди. Әһсән! Әшиши, сән лап фысгырыг имишсән ки, јәни һеч уф демәздин? Һә, лап елә-беләчә. Өзүнү һәр шејә гадир кими тәсәввүр етмәк асандыр, өзү дэ ахшам јеринә узананда, чүнкү өмрүндә чәтинә дүшмәмишдин. Инди бујур, бу мејдан, бу да шејтан. Өзүн өзүнә лаг еләмәклә чох узага кетмәзсән. Ким билир, бәлкә елә доғрудан да хошбәхт олачагдылар. Лејла-ла евләнсәјдиләр, алына белә јызылмыш бәлкә, бахты беләјмиш? Чамаат газ вуруб газан долдурур, бу да онун һәјат јолдасы. Јахшыдыр. Индијәчи плов јемирди ки, быгым јага батар, индидән сонра гарабашаг сојутмасы јејәчәкмиш. Бир гәләгдир еләјиб, нә билсин ахыры белә олачаг? О, бунун дагына дүшүб анд-аман еләмәкдән, бу онун дагына дүшүб. Нә исә, баша сала билмир ки, билмир. Һәр үзүнә данышыр, јалан да дејир, доғру да дејир, бир шеј чыхмыр. Дејир ки, сәни севирам, сәнсиз јашаја билмәрәм, лап өләрәм сәнсиз—олмур. Дејир ки, Јахшы, туталым севки-зад, һамысы бош шејдир, бир-биримизи дэ истәмирик, кәл һеч олмаса русвајчылыгдан гуртараг дејә јаландан евләнәк, сәнинки сәндә, мәнимки мәндә, кәләчәкдә ајрылары—јенә бир шеј чыхмыр; ушаг, һәјат, тәле, даһа нә билим нә барәдә философлуг едир—кимә дејирсән? Көр инди бунун зырылтысы нә олачаг дә! Кедиб мәнкәмәјә чыхачаг иш. Рөвшәнин бирчә елә мәнкәмәси чатышмырды. Бу да өзүнү бүтүн јолдашларындан, таныш-билишләриндән ағыллы билән, тәдбирли билән, өзү дэ кәләчәјинә—бөјүк кәләчәјинә инанан, бу кәләчәјә бүтүн варлығыјла чан атан, бөјүк үмидләрлә, арзуларла, хәјалларла јашајан Рөвшәнин ахыр агибәти. Пис дејил! Јериндән галхыб китаб долабыны ачды, нечә күндән бәри ашагы рәфин күнчүндә галмыш «Кәмширин»и көтүрүб архасына бир-ики әл вуураг тыхачыны чыхартды, дөрд-беш гуртун ичди. Белә дэ зүлм олар? Адамын да башына белә иш кәләр? Әслинә бахсан тәгсирин чоху өзүндәдир: ахы нә олуб белә әл-ајага дүшүб? Өлдүрмәјәчәкләр ки. Гој нә олур олсун, кет өз ишинлә мөшғул ол. О артист Гәшәм демикән, Искәндәрә галмајан дүнја кимә галачаг? Јох, бу лап идиотлуг олду, көр нә күнә галмысан ки, әјјашын биринин сөзләрини өз һәјатына девиз кими гәбул едирсән. Нә олуб сәнә ахы? Чаны чыхсын, гој русвај олсун. Бу фикирләри шинкиләли саггыз кими сәһәрдән ахшамачан чәјнәјирсән—лазым дејил. Сәнә нә едә биләрләр? Сәнин нә

төгсирин вар? Зорламамысан—еләмәмисән. Ушаг дежил, бәбә дежил. Бир аз данлајачаглар, бир аз чок-чевир едочәклар, гуртарды, кетди. Јох белә олса Рөвшән дә ахырда дөнүб олар о артист һәшимин бир башга үсхәси, ит дәфтәриндә ады олмаз, әлиндә бир көпүклүк сәләһијјәт олмаз, ики нәфәр ин јанында һөрмәти олмаз. Әлвида, бүтүн хәјаллар, арзулар, үмидләр... Бир-ики гуртум да ичди. Сонра галхды, бајаг паркетдә сөндүрдүју сигарети көтүрүб пәнчәрәдән күчәјә туллады. Күчә бош вә сакит иди. Нәдәнсә она елә кәлди ки, бу саат күчәдән табуг апарачаглар, өлү мәрәсиме кечәчәк. Елә бил һеч базар күнү дежилди. Ушаг-мушаг да јох иди күчәдә. Намысы мамасыјла, папасыјла кәзмәјә кедиб, индики ушаглара нә вар ки. Онун да ушаглыгы бу күчәдә кечмишиди. Бу күчәдә чох шимагәдәр ојнамышды—асфалтын үстүндә дөмир шимагәдәрләрлә, тут ағачларынын дибиндә тахта шимагәдәрләрлә. Гаршыдакы даланын ағзында дајаныб чох чиләди чиләмишиди, кечәләр гычынын ағрысындан јата билмәзди. Јүз чүрә ојун ојнајардылар: дама чыхыб јелпәләнк учурдардылар, гаҗы-балдыр, атмирно, накулу, әнзәли.

Шәһәрдә «Тарзан» тәзә чыханда Тарзан кими гышгыра-гышгыра гачарды бу күчә илә, бүтүн мөһәлләдә мөшһур иди. Бир дөфә үч-дөрд ушагы да башына јығыб евдән гачмышды, Тарзан олмага кедирдиләр. Ики күндән сонра онлары Хачмаз дөмир јолунда тутуб кери гајтардылар. Ахшамлар сәкинни ғырағында отуруб, ордан-бурдан өјрәндикләри мејханалардан бир-бир дејәрдиләр.

Бах, о јухарыдакы сары һамамын јанында бир молла Сүлејман олурду, инди өлүб, чохдан өлүб. Һәрә бир бәнд мејхана дејиб гуртарандан сонра, һамысы бир јердә ағыз-ағызә верирдиләр:

Ај чан алан, чанды бизим мәләдә.

Күндә тој-нишанды бизим мәләдә.

Молла Сүлејманды бизим мәләдә.

Молла Сүлејманын башына ојун ачардылар. Бир дәнә манатлыгынын учуну дешиб ип бағлајардылар, дама чыхардылар. Молла Сүлејман бир әлиндә әсә, бир әлиндә гара тәсбәһ, күчә илә кәлиб кечәндә, манаты габағына туллајыб өзләри кизләндиләр. Молла Сүлејман манаты көрүб ајаг сахлајарды, ора-бура бахыб әјиләрәк манаты көтүрмәк истәјәрди, онлар ипи дартардылар. Молла Сүлејман аз гала имәкләјәрәк бир нечә метр манатын далыҗа кедәрди, әлини узадарды, тута билмәзди. Сонра онлар да гышгыра-гышгыра кизләндикләри јердән чыхыб ағ саггал молланы елә салардылар. Молла һәр дөфә габағында манат көрәндә, биләрдн ки, ушагларын ишидир, амма өзүнү сахлаја билмәјиб ашагы әјиләрди. Ај күләрдиләр һа! Нә тез кечди-кетди о илләр. Бир көз гырпымында кетди. Јенијетмәлик дөврү дә чыхыб кетди ишинин далыҗа. Китара чала-чала блатној маһнылар охујардылар, кизли-кизли папирос чәкәрдиләр, мөһәлләдәки ғызларын үстүндә бир-бирләрилә вурущардылар—һамысы кетди. Тәкчә хатирә галыб, бош хатирә. Бир вахт кәләчәк, бүтүн өмрүмүздән һеч нә галмајачаг, бош хатирә дә. Хатирә галса да, бунун һеч бир мәнәсы јохдур. Инсан тәк олуб, һәмишә дә тәк олачат. Инсан өзү үчүн јашајыр, өзү үчүн дә јашамальдыр. Рөвшәндән дүнјаја нә галачат, бунун мәнәсы јохдур, мәсәлә бурасындадыр ки, дүнја она нә верәчәк. Онун үчүн Балзакдан бөјүк јазычы јохдур. Бүтүн өмрү боју јазды, бүтүн өмрү боју кечәдән-күндүзә гәдәр, күндүздән

кечәјә кими әзаб-әзијјәт ичиндә ишләди, ишләди. Бәс сонра нә олду? Сонра өлдү. Даһа јохдур. Даһа һеч нә едә билмәз. Адам кими јашамаг үчүн өз кечәләрини, өз күндүзләрини даһа гајтара билмәз. Дүнјада онун ады галыб, әсәрләри галыб, амма бу саат бүтүн буларын онун үчүн нә мәнәсы вар? Кечиб диванда отурду. «Спидола»ны тәзәдән јандырмаг истәди, амма јандырмады. «Кәмширин» ону өтән күнләрә чәкиб апарырды. Нәинки јүз ил бундан әввәлки күнләр, лап елә бу ахыр күнләр нечә дә ширин иди; мәнәви раһатлыгынын идиллијасы илә долу иди о күнләр. О күнләрин илыг нәфәсини инди дә баһар меһијмиш кими дујурду. Бах, бу јазы мизинин архасында отуруб нечә хәјал аләминә кедәрди! Бура идәрәдәки кабинет иларды, беш илдән сонраки кабинети, даһа университетдәки тојуг һининә охшајан о комсомол отагы јох. Габулуна кәлмиш киминләсә ләјагәтлә данышарды, һөкүмәт телефонунун дәстәјини көтүрүб киминсә ишиндән өтрү зәнк едәрди, һансы бөјүк ишчијәсә тәнбәһ олсун дејә, дишинин дибиндән чыханы дејәрди, кимисә дүз беш саат өз габул отагынын гапысы ағзында ајаг үстә сахладарды вә с.

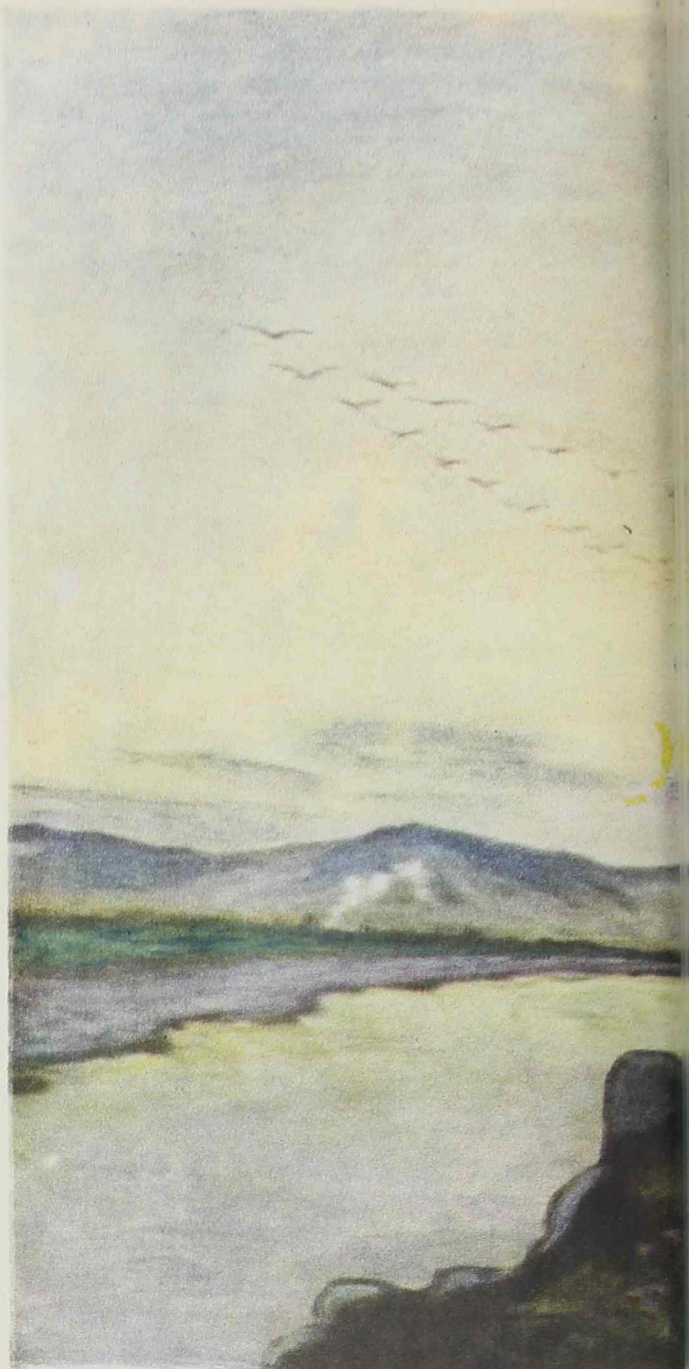
Бу хәјаллар хәстә бир шурун бәһрәси дежилди, кәләчәк керчәкликдән бир әрмәған иди. Бу керчәклик хулјалар думанына бүрүнмүш, мүчәррәд дејилди. Рөвшән бу керчәклији көрүрду, сөвг-тәбии һисс едирди, бу керчәклији. Инди бу хәјаллардан әсәр-әләмәт галмајыб, әслиндә зәһәрләниб бу хәјаллар, һәлә һарасыдыр, инди бу хәјалларын кәләчәк керчәклији мөһв олур. Бах, инди бәлә чыхыр ки, бу хәјаллар башдан-ајага донкихотлугмуш. Рөвшән Новрузлу јох, Рөвшән Ламанчалы. Салам әлејкүм, Рөвшән Ламанчалы, сабаһын хејир. Үч-дөрд гуртум да ичди. Сигарет јандырды, бир-ики гуллаб вуруб өскүрдү. Чәһәннам олсун бу «Филтер». Кәрәк лап әввәлдән сигарети дәјишдирмәјәјди, нечә ки, «Аврора» чәкирди, зәһмәт чәкиб елә ахыра гәдәр дә ону чәкәјди. «Аврора» чәкәндәрдән артыг дејил, зәһмәт чәкиб елә ахыра гәдәр дә ону чәкәјди. «Аврора» чәкәндәрдән артыг дејил. Кәрәк дәјишдирмәјәјдин сигарети, Рөвшән Ламанчалы. Белә-белә ишләр, Рөвшән Ламанчалы. Кәрәк ады Лејла јох, Лејли олајды, сән дә Мәчнун, мүасир Лејли вә Мәчнун. Јахшы оларды: «Лејли, Лејли, бивәфа Лејли, рам-да-ра-рам-дам.» Јох, өзүндә дә аз дејил. Ахыр вахтлар бәзән башлајыр өзү-өзүнә бир нөв јад көзлә бахмаға, јад адам кими өз фикринә, дүшүнчәсинә гүјмәт гојмаға, елә бил ки, өзү өзүнү өјрәнир, тәһлил едир, һәлә бу һарасыдыр, фикрини, дүшүнчәсини, һәрәкәтләрини бәзән саф-чүрүк едир. Лејла аборт еләтдирмәди, сонра зәкәс кетмәкдән дә гәти имтина еләди вә нәдәнсә бирдән-бирә Рөвшәнин дахилиндә үч-дөрд күн бир чанланма, никбинлик эмәлә кәлди. Елә бил нә исә хош бир хәбәр әрәфәсиндә иди, бүтүн ичи јүнкүлләшмишиди, јенә әввәлки Рөвшән иди: дејиб-күлән, јери кәләндә чилди, һазырчаваб, хош һәрәкәтли, хош рафтарлы, ичтимаи ишләрдә хусуси сечилән әсил комсомол фәалы. Лакин үч-дөрд күн сонра, кечә чарпајыда узанараг китаб охудуғу јердә бирдән-бирә онун бүтүн варлыгынын мүдһиш бир һисс бүрүдү, титрәтди ону, өзү өз кәзләриндә дүнјанын ән алчаг, ән вичдансыз, намуссуз, садист бир мәхлуғуна дөндү, сојуг тәр басды бәдәнини: елә бил ким исә тамамилә јад бир адам бу никбинлијин сәбәбини, өзүнү әрәфәсиндә сандығы, јолуну көзләдији хош хәбәри гәфләтән онун гулағына пычылдады: Рөвшән Лејланын өлүмүнү көзләјирмиш! Кизли

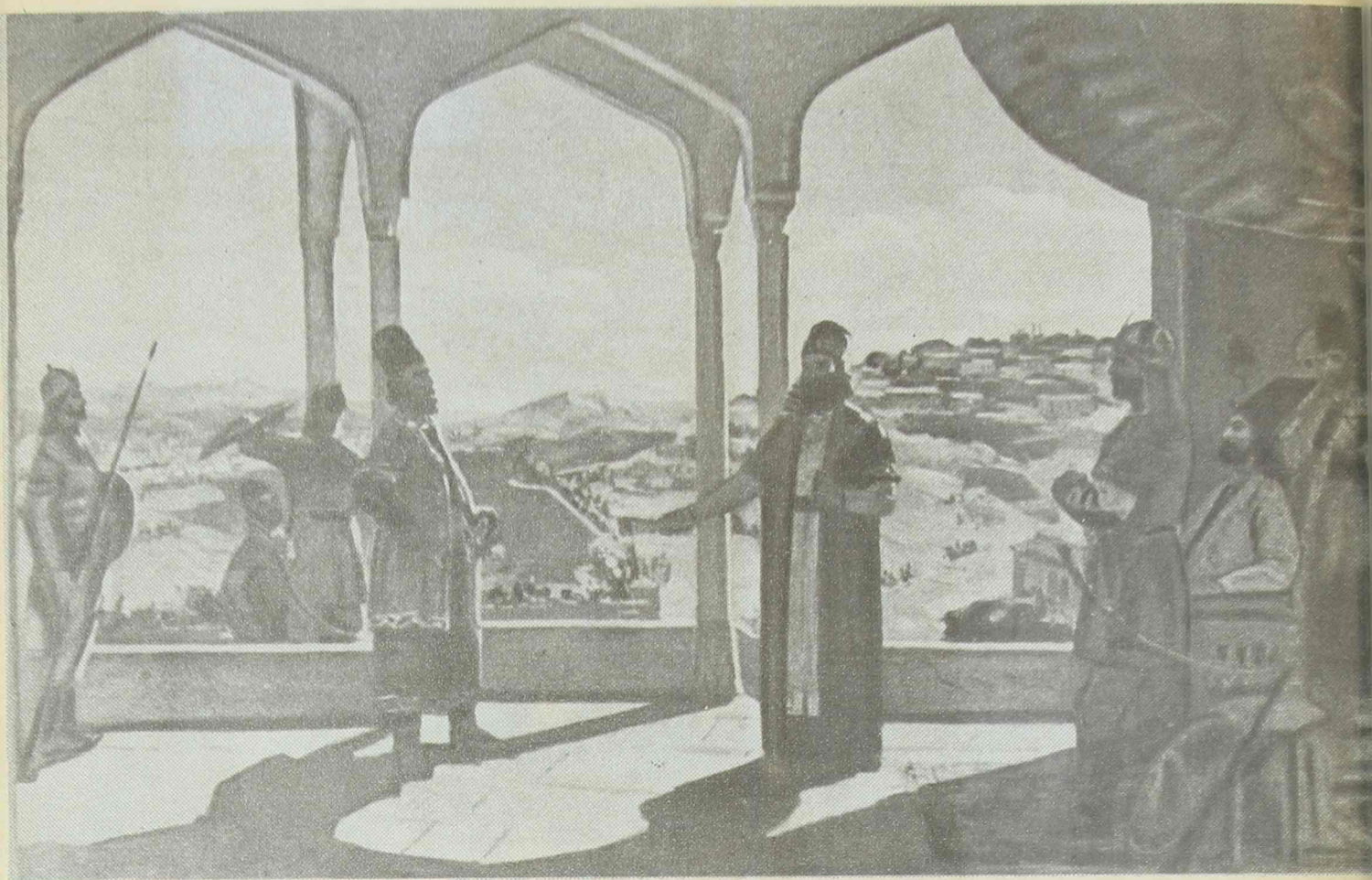
Тогрул
САДЫГЗАДА
26-лар.

Давуд
КАЗЫМОВ.

Вагиф илэ Видади.
Күр саһилиндә.

Надир ГАСЫМОВ.

Шушанын мудафиеси.

олараг, өзү дэ нисс етмэдэн она елэ кэлрмиш ки, ягин Лејла өзүнү өлдүрөчөк. Буна үмид едирмиш, дахилиндеки никбинлији догуран бу үмид имиш: Лејла өзүнү өлдүрмөк гэрарына кэлиб; неч кимэ неч нэ демэјөчөк, өзүнү өлдүрөчөк; неч ким Рөвшөн барэдэ шүбһәјә дүшмәјөчөк, һәр шеј онун үчүн амин-аманлыгга сона јетөчөк, јенә дэ мә'нә-ви раһатлыгынын фејзијаблыгы хәјалларынын кәләчөк керчөклији уғрундакы феалијјәтинә гол-ганад верөчөк. Әли илә алынндакы сојуг тәр дамчыларыны силиб аз галды ушаг кими ағласын онда; өзү өзүнә нифрәт едирди. Бир-ики гуртум да ичди. Сигаретин көтүјүнү сүмүрүб гаршыдакы күрсүнүн үстүндәки күлгабыја сыхыб сөндүрдү. Күлгабы керамикадан иди. Јапон милли орнаментли, чох колоритли нахышлары вар иди. Бу күлгабыны бир вахт она Сүдабә багышламышды, јадикар иди. Сүдабә дејерди ки, бу күлгабыны... Јахшы бәсдир, башлама сентименталлыга, јохса инди дэ Сүдабә һаггында фикирләшөчөксән,—бирчә елә бу чатышмырды, елә бу әскик иди. Амма Сүдабәни дејесән доғрудан сеvirдин. Валләһ, чибиндән кетди. Сүдабә. Гуртар. Ачизлик әчлафлыгдыр. һәјат ачизләрә гаршы амансыздыр. Рөвшөн буну јахшы билирди. Буну бир дәфәлик дәрк етмишди, үч-дөрд ил бундан әввәл. Онда һәлә икинчи курса јеничә кечмишди. Учара диалектологи тәчрүбәјә кетмишдиләр. Ону-буну јахалајыб нағыл сөјләдирдиләр, аталар сөзү, баяты дедирдиләр, тез-тәләсик дэ дәфтәрә көчүрүрдүләр ки, филанынчы ил тәвәллүдлү филанкәсов филан сөзү тәләффүз едәркән «и» әвәзинә «ү» деди. Әлбәттә, Рөвшөн дәфтәрә гејдзәд еләмирди, Бакыја кәлән кими, фолклор китабларыны габагына төкүб, бирчә кечәнин ичиндә һәр шеји өзүндән гурашдырды вә «ә'ла» да алды—бу неч. Учарда орта мәктәб бинасында онлара јер дүзәлтмишдиләр. Мәктәбин кешиш шүшәбәнди вар иди. Пәнчәрәләрин биринин чәрчивәси алтында бир гарангуш јувасы вар иди, јувада да үч бала. Рөвшөн елә биринчи күндән дајаныб онлара тамаша едирди. Јумуртадан лап тәзәчә чыхмышдылар, үчү дэ бир бөјдә, бир бичимдә, бир рәнкдә. Ана гарангуш тез-тез учуб кедир, ағзында јем кәтирирди. Јуваја гонан кими, бала гарангушлар һәј-һәширлә чивилдәш-чивилдәшә, ачкөзлүклә јеми аналарынын димдијиндән дартышдырыб гејирдиләр. Бу јем јалыз икиснин арасында бөлүнүрдү, үчүнчүјә исә неч нэ чатмырды—она көрә јох ки, јемәк истәмирди, она көрә ки, ачиз иди, о бириләри кими дирибаш дејилди, о бириләри кими бир-бирләринә аман вермәдән јеми гапа билмирди. Ики-үч күндән сонра һаман гарангуш баласы өлдү. Бу өлү гарангуш баласы неч вахт Рөвшөнни јадыннан чыхмајачагды, чүнки инсанлар да бу чүрдүр: ачизләр мәһв олурлар, ачизләрә јер јохдур, лап физики чәһәтчә јашасалар да, мә'нән өлүрләр, чүнки белә јашамагдан неч нэ чыхмаз. Бир нечә гуртум да ичди. Беләдир ишләр, Рөвшөн бәј. Инсан өз јүксәк амалына чатмагдан өтрү һәр шејә гадир олмалыдыр: писликләрә дэ, јахшылыггара да. Пислијиндән, јахшылыгындан асылы олмајараг, инсан бөјүк олмалыдыр. Дүнјадә Тәлејран кими икиүзлү јохдур, амма инди һаггында чилд-чилд китаблар јазырлар—бу бир тәрәфә, нечә һәјат сүрүб? Гадынлары да олуб, пулу да һәчәбсыз; далдаја дүшәндә ким нэ дејирди һаггында десин, амма Европа һөкмдарлары она рушвәт вермәкдән өтрү көрәк нөвбәјә дајанајдылар; она көрә далыјча данышырдылар ки, өзләри белә бир һәјатын һәсрәтиндә идиләр, лакин бунун үчүн лајагәтләри јох иди. Сән һәр шеји бир тәрәфә ат вә өзүнү әлә ал. Фикирләш вә чыхыш јолу тап.

■ ПОЕЗИЈА

Мустафа
ИСКӘНДӘРЗАДӘ

СӘН ДҮНӘН, БУКҮН

Дүнән һамы үчүн адидән ади,
Фағыр бир адамдын, көзә көрүмәз.
Дүнән бирдән сәнә иш тапшырылды,
Дүнән сән кимисә ејләдин әвәз.

Јетишди әлинә киминсә әли,
Киминсә көлкәси үстүнә дүшдү.
Дүнән бирдән-бирә ачылды дилин,
О гара көлкә дэ сандын күнәшдир.

Дүнән санки бирдән долдун камала,
Ағылсыз көрүндү чоху көзүнә.
Тутдун ону-буну сорғу-суала,
Сән јол да көстәрдин күндә јүзүнә.

Сәнин габагында сөз гајтаранлар,
Сәнин габагында сусанлар олду.
Сәнин архан илә гејбәт гыранлар,
Көлкәни асанлар-кәсәнләр олду.

Гәлбдән севмәсән дэ бирчә адамы,
Гајгыдан, һөрмәтдән данышдын бә'зән.
Сән елә билдин ки, сәһв едир һамы,
Һамынын ишини сәнсән дүзәлдән.

Сәнә һагг верирәм бу ишдә бир аз,
Ешит, көр үрәјим нә дејир сәнә:
Өјүмәјә тамам һаглыдыр палаз,
Әкәр асылыбса халы јеринә.

КӨЛЛӘР ҺАРДАН БИЛДИ КИ...

Кәлди Хәзәрин үстә
Булулар ағыр-ағыр.
Бир дэ бахыб көрдүм
ки,

Һәр јаны көлкә алыр.
Бир дэ бахыб көрдүм
ки,

Хәзәрә јағыш јағыр.
Көјләр һардан билди ки,
Хәзәрдә су азалыр?
Хәзәрә јағыш јағыр...

Буну сәниң үчүн башгасы етмәјәчәк. Әкәр габында бир шеј олса башгасы сәнә јалғыз көмәк едә биләр, сәниң өз сычрајышына тәкан верә биләр, бир сөзлә, сәндән һәрәкәт, мөндән бәрәкәт—вәсса-лам. Инсан јалғыз өзү үчүн јашајыр, галан бүтүн курултулу сөзләрин һамысы бир гара гәлијә дөј-мәз. Һәмш курултулу сөзләрин гурбаны будур, көзләринин габагындадыр: Гәшәм һәшимли. Башга чүр гурбанлар да олур, онлар даһа ачыначаг-лыдырлар: гуштуру, данг-данг дангылдајан чәмиј-јәт фәданләри. Сән өз ағлына вә өз бачарыгына инан, өз үстүлүјүнә инан, чүнки сән һәгигәтән ағыллы вә бачарыгылысан, сән бүтүн дүшүндүкләрини, хәјалларыны һәјата кечирмәјә гадирсән. Сән өз истәдикләринә наил олачагсан, башга чүр ола да билмәз! Заман сәниң заманындыр! Бир күн кәл-ләчәк вә сән һәгиги миз архасында әјлә-шәчәксән, һәгиги ичласларда рәјасәт һәјәтиндә әјләшәчәксән. Сәниң һөрмәтин дә олачаг, сә-лаһијәтин дә, пулун да. Һәрчәндир ки, пул әл чиркидир. Бир дәфә университетдә имта-һан вахты сијаси игтисад мүәллиминә дә елә-беләчә деди. Ахыра тәк галмышды: Рөвшән иди, бир дә университетә тәзә кәлмиш сијаси-игтисад мүәллим. Рөвшәндән сорушду ки, пул нәдир, тә-рифини де. Рөвшән дә дүз мүәллимин көзләринин пиннә бахыб чаваб верди ки, нә олачаг, мүәллим, пул, әл чиркидир. Мүәллим динмәзчә бир-нечә ан она бахыб тәләбә китабчасыны алды, бир «ә'ла» јазыб деди ки, кедә биләрсән. Сонралар о мүәл-лим университетдә Рөвшәнин көзүнә дәјмирди, де-јәсән далындан дәјмишдиләр. Јахшы да етмишди-ләр. Бу мүәллим артистлији бачармырды. Әкәр Рөвшән мүәллим олсајды вә она белә чаваб вер-сәјдиләр, һәмш тәләбә гулағынын ардыны көрәрди, университет дипломуну көрсәјди; һеч һәмш тәләбә чүр'әт едиб она бу чүр чаваб да вермәзди. Шәхси фикирләрин, шәхси дүнјәкөрүшүн јалғыз өзүнә мәхсусдур, башгаларынын јанында бунлары бүр-зә вермәк олмаз. Јохса ки, һәмш сијаси-игтисад мүәллиминин тајы оларсан, һөрмәтсиз-иззәтсиз ба-ша саларлар ки, аудиторија сәниң јерин дејил, вә-тәндаш сијаси-игтисад мүәллим. Һәјат да белә аудиторијадыр, чәмијјәт дә бах, һаман тәләбә-дир ки, бир мүәллимә «Пул әл чиркидир» дејир вә «ә'ла» алыр, анчаг мүәллимин сонра атасы јаныр, башга бир мүәллимә исә буну демәјә чүр'әт етмир, кедиб отуруп, пулун тәрифини әзбәрләјир, һеч ағлына да кәтирмир ки, мүәллим һамыдан әввәл билир: пул әл чиркидир. Беләдир ишләр, јолдаш философ — Рөвшән Новрузлу. Өзүн өзүнә лағ еләмә, бунлар һамысы олачаг, амма өзүнү архајыялашдырма, мүбаризә, мүба-ризә вә јенә дә мүбаризә — һәр бир васитә илә; гој башгалары буна алчаглыг десин, јалтаглыг

десин, икиүзлүлүк десин, вичдансызлыг десин, сән исә бүтүн бунлара өз амалын, бөјүк амалын угрундакы мүбаризә кими бах. Јүз мин нәфәр Лејла кимиләр, јүз мин чүр белә ишләр сәниң мүбаризә јолунун гаршысыны кәсә билмәз. Бу јол илә гаршысыалынмаз сел кими ахмалысан. Бах, һәмшә бу чүр руһ јүксәклији илә, бу чүр образлы дүшүн, фикирләш. Сел бетон бәнд-ләр дағыдыр, полад көрпүләр апарыр, мин-мин лејлалар долу гатары јерли-дибли јох едир, изини итирир. «Спидола»ны јандырды, далғаны дәјишиб Бакыны тутду. Һачыбаба Һүсејнов Фүзулинин сөзләринә «Раст тәснифи» охујурду, сәсиндән таныды: «Чан вермә гәми-ешгә ки, ешг афәти-чандыр...» «Кәмширин» дә гуртарды. Галхыб шүшәни пәнчәрәнин сүраһысына гојду. «Ешг ичрә нәһан олдуғун ондан билирәм ки...» Чыхарт башындан бу бош суаллары. Јенә баш-лады өзүнү иттиһам? Ахы белә дејил. Дүздүр, инсан тәк вә тәһадыр, лакин буна бахмајараг сән өз халгыны вә өз вәтәнини севирсән, бу сев-ки хидмәтә чағырыр, бах бу хидмәтдәдир сәниң бөјүк амалын. Јүксәк мәнсәб дә бах, буна көрә лазымдыр сәнә, бу сөзүн курултусундан чәкиниб-еләмә, беләдир ки, вар. Јохса ки, чүрбәчүр фикирләрлә долдурма башыны, бош-бошуна фи-лософлуг еләмә. Сән өз халгыны вә өз вәтәнини севирсән, башгалары буну билмәсә дә, көрмәсә дә, өзүн билирсән — кифәјәт едәр. «Һәр кимсә ки, ашигдир иши аһу-фәгандыр...». Бәзиләри сәни, әјниндәки бу Техас шалварына, дамағын-дакы «Филип Моррис»ә көрә иттиһам едир-ләр. Лакин сәни бу чүр иттиһам едәнләрин өз-ләри дилхор вахтларында беләчә отуруб бүтүн үрәкләри илә, бүтүн ганлары илә, бәдәнләрин-дәки бүтүн һүчәрләрлә муғамата гулағ асыр-мы? Јох. Гој онлар буну билмәсин, билмәсин ки, сән муғаматдан ән али зөвг алырсан, өзүн билирсән — кифәјәт едәр. Һәфтә сәккиз, мән доғгуз, Азәрбајчандан чыхмысан, кәзмәјә кет-мисән, јығынчаглара кетмисән, топланышлара кетмисән, јахшы да еләмисән, Москваја, Ленин-града, Кијевә, Одессаја, Прибалтикаја, Болга-рыстана, Финландијаја, Мачарыстана, Мисирә кетмисән, амма гүрбәтдә бирчә дәфә дә олсун Бакыны унутмусанмы, үрәјин Азәрбајчансыз олубму, бир ан Хәзәрин ији чәкилиб кедибми бурнундан? Гој башгаларынын бундан хәбәри олмасын, өзүн билирсән — кифәјәт едәр. Сән бунлар барәдә јаланчы вәтәнпәрвәрләр кими

бар-бар багырмамысан, лазым да дейил, вахт калар буну биларлар, бунун эмели нәтижеләрини көрәләр. «Кәр дерсә Фүзули ки, көзәлләрдә вәфа вар...» Бах, будур сәнин амалын, бу нәтижеләрин керчәклијини тәмин етмәк үчүн чалыш, һәр васитә илә. Сәнин мүбаризән бунун үчүндүр. Инан буна, елә елә ки, инанасан. Буна көрә сән һеч нәдән чәкинмә, сән һәр шејә гадир ол. Галхыб телефон дәстәјини көтүрмәк истәди, амма зәнкләрән телефон дейилди, бајыр гапысынын зәнки иди.

Бакы. Базар күнү. Күнорта саат он ики рәдләри.

Ваһаб Новрузлунун мәнзили. 25—26 квадрат-метрлик гонаг отағы. Күчәјә ики бөјүк пәнчәрәси вә ејвана ачылан гапысы вар. Лакин күчә дарысгал олдуғундан гаршыдакы һүндүр, көһнә бина ишығын габағыны кәсиб вә күнүн күнорта чағы олса да отаг гаранлыгдыр; елә бил апрел күнү јох, пәјыз ахшамыдыр. Бунун бир сәбәби дә бәлкә отагдакы көһнә дәмбәли, түнд гәһвәји рәнкли, ағыр мебелдир: сол тәрәфдә рәфләринә Нух-Набидән галма, артыг саралыб тәрәвәтини итирмиш сервис дүзүлмүш нәһәнк буфет, кәр аз ашағыда үстүнә гара-гәһвәји нахышлы кәбә салынмыш бөјүк диван, тәм-тәрәдән дүшмүш ики Волтер күрсүсү, парылтысыны итирмиш гара рәнкли пианино, ортада ајагларынын ашағысы шир пәнчәләри кими дүзәлдилмиш ири миз, әтрафында ағ парусундан өртүк салынмыш күрсүләр, сағ күнчдә экранына гара өртүк салынмыш «Темп-2» телевизору. Мизин ортасында гәдимдән галма чох јекә бир күлгабы вар. Гәрибә күлгабыдыр, мәлум дейил ки, тахтадандыр, сахсыдандыр, ја нәдәндир.

Сабит вәзифә саһиби, инди малијјә назирлијиндә чох да мәтәбәр олмајан бир ишдә ишләјән Ваһаб Новрузлу Волтер күрсүсүндә әјләшиб, һүндүрбәјлу, долу кишидир; сачынын ортасы таммам төкүлдүјүндән әтрафыны да үлкүчлә гырхдырыб. Енли, чаллашмыш бығы вар. 53—54 јаш вермәк олар. Әјнинә түнд гәһвәји рәнкли пижама кејиб.

Суғра ханым намәлум јашлы гадындыр, шүбһәсиз гырхы адлајыб, лакин инди нечә јашы вар — сөјләмәк мүмкүн дейил. Әјнинә атлас парчадан сары күл нахышлы ағ, узун ев халаты кејиб; евдәки бүтүн рәнкләрлә тәзадлы олдуғундан ја нәдәнсә бу халат она јаман јарашыр. Мизин архасында әјләшиб. Тез-тез бармагларыны сыйдырыр.

Сафурә дә мизин архасында, Суғра ханымла үзбәүз отуруб.

Рөвшән ајаг үстә пәнчәрәнин гаршысында дајаныб көзләри јол чәкирмиш кими күчәјә бахыр.

Сафурә (он-он беш дәгигә бундан әввәл ичәри кириб отурмасына бахмајараг һәлә дә төвшүјүр). Јох, ахы бу белә ола билмәз... Ахы, бу нечә... нечә олур?... Мән баша дүшә билмирәм...

Суғра (көкс өтүрүр). Мән дә сизин кимијәм, Сәријјә ханым...

Сафурә. Мәним адым Сәријјә дейил.

Суғра. Еләдир. Бағышлајын. Сафурә ханым. О гәдәр һалым өзүмдә дейил ки, һеч билмирәм нә данышырам. Он-он беш күн бундан ирәли Рөвшәнчијез бу әһвалаты бизә данышанда да аз галды үрәјим кетсин. Нә едим, пис ишдир. Мәним дә көзүмүн ағы-гарасы бирчәчиј оғлум вар, көрүрсүнүз, ајаг үстә әријиб гуртарыб.

Үрәјимә даммышды ки, башына нә исә бир иш кәлиб, һалы өзүндә дейил. Сорушдум, данышды. Биздән һеч нә кизләтмәз... (Кичик паузадан сонра). Мән өзүм кәлиб сизинлә данышмаг истәјирдим, амма Ваһабла Рөвшән гојмады. Ахы, һеч белә иш олмаз... Валлах олмаз... (Бармагларыны сыйдырыр).

Ваһаб (пижамасынын дөш чибиндән чешмәјини чыхарыб көзүнә тахараг чох чидди). Мән дейрдим ки, көрәк ахыры нечә олачаг. Мән өз оғлуму јахшы таныјырам. Әмәлли-башлы сәһбәт етмишәм онунла. Көрүрәм ки, тәгсир онда дейил. Онда дейил тәгсир.

Сафурә. Мән баша дүшә билмирәм... Мән һеч нә анламырам...

Мүәллиф. Сафурә доғрудан да һеч нә анлаја билмирди. Гаршысындакы бу јад гадына, јумшаг күрсүдә отурмуш бу јад кишијә, ајаг үстә дајаныб тутгун нәзәрләрлә күчәјә бахан бу јад оғлуна, мизин ортасындакы бу гәрибә күлгабыја бахараг јалныз сөвг-тәбии илә өз вәзијетинин нағолајлыгыны һисс едирди.

Сафурә. Јох, бу белә давам едә билмәз. Ахы мәним гызым һәлә ушагдыр... Мәним гызым... Лејла... ушагдыр, баша дүшүрсүнүзмү, ушагдыр...

Ваһаб. Өвлад валидејн үчүн һәмишә ушаг олур, јолдаш Сафурә!

Кичик пауза.

Рөвшән (онлара сары чевриләрәк). Мән үмид едирдим ки, һеч олмаса сиз Лејланы јола кәтирәчәксиниз, баша салачагсыныз... (Әли илә аллыны овушдурур). Демәли сизә дә гулаг асмајыб...

Сафурә. Мән бу күн билмишәм. Мән анчаг бу күн хәбәр тутмушам. Мән билмирдим... Инанын мәнә, мән билмирдим... Мән һеч нә билмирәм...

Суғра. Рөвшән биздән һеч нә кизләтмәз.

Рөвшән. Неч билмирәм нә дейим... Ахы мән ону... мән ону сеvirәм. Мән она нә гәдәр демишәм, лап јалвармышам: кедәк закса, өзүмүзә тој едәк, бирликдә јашајаг, хошбәхт олаг... Мән разы олмам ки, онун башындан бир түк белә әскик олсун. Бәс о, нә истәјир? Мән ки... ачыг данышдығыма көрә бағышлајын... ону... нечә дейим, јәгин өзү дә дейиб сизә, мән ки, зор ишләтәмәмишәм...

Кичик пауза.

Сафурә. Сиз... сиз ону алдатмысыныз.

Рөвшән. Мән?... (Мүтәәссир). Мән ону алдатмышам?...

Суғра. Нечә гыјырсан она, ај Сәријјә бачы...

Ваһаб (чешмәјини көзүндән чыхарараг). Гадына, өзү дә сизин кими кимсәсиз бир гадына һөрмәт етмәк бизим борчумузду. Лакин белә олмаз, јолдаш Сафурә, һәр шејин һудуду вар.

Сафурә. Ахы өзүңүз бахын... Өзүңүз бахын... (Рөвшәнә) Лејла нијә инди сизи истәмир? Нијә габаг истәјиб, инди истәмир? Габаглар да истәсәјди мән биләрдим... Мән дујардым... Лејла ушагдыр... Сиз ону алдатмысыныз... Алдатмысыныз...

Мүәллиф. Аталар «саванлыгда даш дашы, гочалыгда је ашы» дейибләр, амма Ваһабчүн бунун әксидир дејәсән... һаны о өтән күнләр, һардадыр?! Кетди, јаман кетди. Дул арвадын бири онун евинә сохулуб, бу чүр бијабырчылыг едә биләрди? Ај еләрди һа! Ејби јох, јыхылана тәпик вуран чох олар. Амма Ваһаб да Ваһабдыр! Аталар буну да

дејибләр ки, «икид одур атдан дүшә, атлана, икид одур һәр чәфаја гатлана.» Рөвшән кими огул бөјүдүб, Рөвшән кими огул вар габагында. Ваһабыны кетди, амма Рөвшәнни индидән белә башлајыр. Ејби јох, чаваңлыгда ким сөһв еләмәјиб, гој башы дашдан-даша дәјсин, гој бәркисин, хејриндән башга һеч нәји олмас бунларын, гој билсин ки, һәјат нә дејән шејдир, лазымы олачаг. О вахтачан да Ваһаб өлмәјиб һәлә, әти рејилсә дә, сүмүјү тулланмајыб һәлә.

Суғра. Сиз бизим Рөвшәни танымырсыныз, Сәријә бачы, онунчүн дә...

Сафурә. Мәним адым Сафурәдир.

Суғра. Бағышлајын, Сафурә ханым, Сафурә бачы... Сиз Рөвшәни танымырсыныз, она көрә дә бу чүр сөзләр дејирсиниз. Бәјәм о, адам алдада биләр? Мәнә инанын, Сафурә бачы, көзүмүн ағыгарасы төкчә оғлуму јахшы таныјырам. Ахы, өзүнүз бахын көрүн: биз сиздән инчимәкдән, нечә дејим, дава-далаш еләмәкдән, сиз биздән инчијибсиниз дејәсән. Ахы Рөвшән нә дејир? Дејир ки, кәл евләнәк, аилә гураг, ушаглыг еләмишик, ејби јох, кечиб-кедәр, кедәк анамын јанына, анам сәни догма баласы кими бәсләсин. Разы олмајан сәнин гызындыр дә, ај Сафурә бачы...

Сафурә. Бәс бунун сәбәби нәдир? Демәли бир сәбәб вар ки, Лејла разы олмур...

Ваһаб. Бәлкә бу сәбәби биз сиздән сорушаг, јолдаш Сафурә? Бәлкә дедијиниз сәбәб елә өз гызыңыздадыр? Мән ону танымырам, сизи дә танымырам. Амма мән, тәкрат едирәм ки, өз оғлуму јахшы таныјырам. О, һәлә ев-ешикдә демирәм, таныш-билиш арасында демирәм, о бојда университетдә беш тәләбәдән биридир, Ијирми бир јашы тамам олмамышды һәлә, ону университетдә партијаја кечирәндә. Онун атасы мәнәм. Анасы сизин гаршыңызда отуруб. Өзү дә көзүңүзүн габагындадыр. Бәлкә сизин башга фикриниз вар? (Чешмәјини јенидән көзләринә тахараг) Әкәр сиз чүрбәчүр авантюра јолу илә бизи шантажа салмаг истәјирсинизсә, сәһв едирсиниз. Биз сиз дејәнләрдән дејилик. Биз...

Сафурә (онун сөзләрини јарымчыг кәсәрәк һәјчанлы). Бу чүр данышмаг инсафсызлыгдыр. Бу инсафсызлыгдыр.

Ваһаб (тәмкинни позмадан ејни чиддијәтлә). Мән сизи баша дүшүрәм. Мән һәр шеји баша дүшүрәм. Баша дүшүрәм ки, бу саат сизин үчүн чох ағырдыр. Лакин мәним белә фикирләшмәјү әсасым вар. Өзүңүз бахын, јолдаш Сафурә, көрүрәм ки, зијалы гадынсыныз. Бүтүн бу галмагалын сәбәбкары сизин гызыңыз олдуғу һалда, дуруб һүчүм чәкиб кәлмисиниз үстүмә. Белә сәрт сөзләр дејирәм, чүңкү өзүмү сахлаја билмирәм. Нә едәк, бир һалда ки, беләдир, бујурун, иши верәк мәнкәмәјә. Гој мәнкәмә ајыр етсин ки, ким кими алдадыб.

Рөвшән (тәләсик). Ахы, нијә бу чүр әһвалруһијә јарадырсыныз? Ахы нә олуб бәјәм? Мән әминәм ки, бурала ачаг бир анлашылмазлыг вар, вәссалам. (Сафурәјә). Сиз кәрәк Лејланы да бура кәтирәјдиниз. Ја һеч әзијәт чәкмәјәјдиниз, мәнә хәбәр көндәрәјдиниз, өзүм сизин јаныңызга кәләдим. Һәр шеји бир-бир ајыр едәрдик, бу анлашылмазлыгы арадан галдырардыг. Мән өз һәјатымы Лејласыз тәсәввүр етмирәм. Әслинә бахсаңыз, артыг мәним һәјатымын мәним үчүн һеч бир мәнасы јохдур. Мән ону дүшүнүрәм. Ахы о, нә етмәк фикриндәдир? Мән ондан өтрү горхурам, баша дүшүрсүнүзмү? Мән өзүм сизинлә сөһбәт етмәк истәјирдим. Сиз өзүңүз вәзијәти тәсәввүр едирсиниз: биз бир-биримизи севдијимиз һалда, биз

өзүмүзү хошбәхт сандыгымыз һалда, Лејла бирдән-бирә һәр шеји рәдд етди. Инди вәзијәти о јерә кәтириб ки, мән она јахынлашыб сөз демәјә де әһтијат едирәм—мәнимлә рәфтары о гәдәр гәзәблидир. Инди ки, сиз өзүңүз бизә кәлмисиниз, сөһбәт ачылыб, мән сиздән хаһиш едирәм: бизә көмәк един.

Ваһаб (јаваш-јаваш). Будур, бу мәним оғлум... Мәним оғлумун дедикләрини ешитдиңизми?

Суғра. Вәзијәти өзүн көрүрсән дә, ај Сәријә бачы...

Сафурә. Сизә дедим ки, мәним адым Сафурәдир. Ахы мәнән нә истәјирсиниз? Нијә һамыңыз мәни гыснамысыныз? Нијә мәни боғурсунуз? Нијә гојмуресунуз нәфәс алым?

Пауза

Ваһаб. Гәрибәдир, чох гәрибәдир. Һәттә гәрибә јох, лап башга шејдир. Белә чыхыр ки, биз сиздән нә исә бир шеј истәјирик, еләми? Сиз нәји ишарә едирсиниз? Сиз гадын олмагыңыздан, өзү дә кимсәсиз бир гадын олмагыңыздан суи-исти-фадә етмәјин. Бизим дә сәбримиз түкәнә биләр.

Сафурә. Нә дәгигәдә бир тәкрат едирсиниз ки, кимсәсиз гадын, кимсәсиз гадын?.. Ахы мән дә инсанам. Мән дә анајам. Мәним гызым көзүмүз габагында мәнв олур. Мән буну көрүрәм. Мән буну дујурам. (Суғра ханыма). Һеч олмаса кәрәк сиз мәни баша дүшәсиниз.

Суғра. Мән сәни баша дүшүрәм, ај Сәријә бачы, әлбәттә, баша дүшүрәм... Пис ишидир, пис һадисәдир, пис вәзијәтдир. (Әлини онун әлини үстүнә гојуб күлүмсәјир). Амма мән өз оғлума дејә билмәрәм ки, халгын гызыны кет зорла көтүргачырт. Мәним истәдијим одур ки, Рөвшән хошбәхт олсун. Кими кәтирсә бу евә разы оларам. Тәки үрәјичән олсун. Һәм дә өзү ағыллы оғландыр.

Сафурә әлини Суғранын әлиндән чәкир. Көзләрини гапајыр, сонра кичкафыны овхалајыр.

Мүәллим. Сафурә бу саат өзүндә дејилди. Она елә кәлирди ки, бу саат үрәји парглајачаг, өләчәк, Лејла төк галачаг, бүтүн дүнјада төк галачаг, јад адамларын арасында төк галачаг. Бирдән-бирә Сафурәнин чаныны ваһимә бүрүдү, горхду, гаршысындакы тамамилә бу јад адамларга бахды, аз галды гышгырсын. Бирдән бајыр гапынын зәнки чалынды. Сафурә диксинди. Бу зәнк сәсинә бәндимиш кими, араја сүкут чөкдү, өлү сүкут. Сонра Сафурәнин көзләринин габагында бошлугдан гоуб сүрәтлә кәлирмиш кими, үч һәрф кәлди, лап ири олду, бүтүн әтраф бојда гара фонда үч боз һәрф: SOS. Бу нә иди, бу нә һәрфләр иди, һардан иди бу һәрфләр? Өзү дә дејәсән Мәмиш сахлајыб инди бу һәрфләри Сафурәнин көзләринин габагында. Мәмиш көрүнмүр, амма о, сахлајыб бу һәрфләри, онун голлары үзәриндәдир бу үч һәрф: SOS. Јадына дүшдү Сафурәнин, јадына дүшдү. Бир дәфә бу һәрфләри гәзетдә охумушду, Мәмишдән сорушмушду ки, бунлар нәдир белә? Мәмиш демишди ки, кәмиләр фәләкәтә уғрајанда бу чүр һарај салырлар. Бу о демәкдир ки, кәми батыр, кәми мәнв олур. Бу о демәкдир ки, кәми көмәк истәјир, һарај салыр кәми.. Океан бөјүк, кәми кичик. Елә һеј һарајлајыр кәми. Океан бөјүк, кәми кичик... Һардан хатырлады бу һәрфләри Сафурә, һеч јатсајды јухусуна кирмәзди... Зәнк бир дә чалынды. «SOS». Сафурәнин гулағларыны дешди. Океан бөјүк, кәми кичик...

Ваһаб (бирдән өзүнә кәләрәк галхыб баыр гапысына тәрәф кедә-кедә). Гапыны нијә ачмыр-сыныз? (Аракәсмәјә чыхыр) Кимдир?

Почталјонун сәси. Мәнәм.

Ваһаб (аракәсмәдән). Һә, әшши, почталјондур (Гапыны ачыр). Зәнки бир аз јаваш вура билмирсән?

Почталјонун сәси. Нејләјим, тәләсирәм.

Ваһаб (аракәсмәдән). Һәлә тәләсирсән ки, сәһәр гәзетләрини күнорта кечәндән сонра кәтирирсән?

Почталјонун сәси. Әшши, сәнә нә олуб е, фәмишә мәнимлә дава едирсән? Тәгсиркар мәнәм бәјәм, гәзетләри кечикдирирләр? Елә мәним кими әл-ајаг алтда галанлара күчүнүз чатыр.

Ваһаб (аракәсмәдән). Јахшы, јахшы.

Гапыны чырпыр

Мүәллиф. Баыр гапысынын сәси, бирдән-бирә бәјәг евләриндә гонаг отагынын гапысы ағзында дајаныб онлара бахан Шәфигәни Сафурәнин јадына салды. Шәфигә јаман мә'налы бахырды. Нијә елә бахырды Шәфигә? Бахышлары адамын әтини үрпәшдирди.

Ваһаб (кәлиб өз јериндә әзләшәрәк). Мәсәлә беләдир, јолдаш Сафурә. Һәр шеји гысача олараг музакирә едиб бу вәзијәтә сон гојмалыјыг. Мән сизин бүтүн фикринизи билмәк истәјирәм вә истәјирәм ки, ачыг данышасыныз. Инди ки, белә бир вәзијәтә кәлиб чыхмышыг, мән дә өз принципаллығымы үмуми ишимизин хатиринә гурбан верәрәм... чалышарам. Сәмими сурәтдә бујурун көрәк.

Суғра. Дүздүр, Сәријә бачы, бағышла сән аллаһ, Сафурә бачы... Кәл елә еләјәк ки, нә шиш јансын, нә дә кабаб, бирчә өлүмә чарә јохдур. Биз дә баша дүшән адамларыг...

Ваһаб. Бујурун, Сафурә ханым, гулаг асырыг.

Сафурә. Бәјәм мән сәһәрден сәмими данышмырам? Бәјәм мән инди сүн'и һәрәкәт едә биләрәм? Бу чүр бәдбәхтчилијин ичиндә мән нечә сүн'илик едә биләрәм?

Ваһаб. Јох, јолдаш Сафурә, бу сөзләриниз дә сәмими олмады. (Чешмәјини көзләриндән чыхарыр). Мән истәјирәм ки, һеч нәдән чәкинмәдән—мән сизә дедим ки, өз принципаллығымы үмуми ишимизин хәтринә гурбан вермәјә чалышарам—тәкрар едирәм ки, һеч нәдән чәкинмәдән бура кәлмәнин сәбәбини дејәсиниз. Биз һазырыг. Биз... Мән буна бир шантаж кими јох, өз тәрәфимдән сизә гаршы бир хејрхаллыг кими бахарам.

Суғра (бармаглаарыны даһа да бәрк сындырыр). Дүздүр, чәкинмә сән аллаһ. Биз хејрхалг адамларыг, Ваһаб да, мән дә. Кәл мәсәләни бир дөфәлик һәлл едәк, гуртарсын-кетсин. Саггыз ченәндикчә чүрүјәр... Тез ол, сән аллаһ, үрәјим аз галыр јериндән чыхсын.

Сафурә. Мән баша дүшмүрәм... Сиз нә демәк истәјирсиниз?

Ваһаб (тәнкимиш). Бура бахын, јолдаш...

Рөвшән (атасынын сөзүнү кәсәрәк мизин архасында, Сафурәнин јанында әзләшир). Билирсинизми, Сафурә хала—ичазә верин сизә белә мұрачиәт едим—атамкыл билир ки, сиз ики ушаг анасысыныз. Онлары сиз бөјүтмүсүнүз, боја-баша јетирмисиниз... Сиз чох әзијәтләр чәкмисиниз... (Удгунур) Амма... амма ушаглар һәлә ишләмирләр, һәлә дә аиләни сиз... сиз доландырырсыныз. Биз сизин вәзијәтинизин, нечә дејим, һеч өзүм дә бил-

мирәм нечә дејим, сизин вәзијәтинизин јахшы олмадығыны билirik. Бир һалда ки... бир һалда ки, инад едир... Лејла инад едир... Сизин дә долана-шачағыныз јахшы дејил... Биз... биз сизә көмәк етмәјә һазырыг. Атам һәр чүр шәртә разыдыр...

Ваһаб. Бәли. Мән бәјәг өз фикрим и дедим. (Јенә чешмәјини көзүнә тахыр). Мән өз принципаллығымы бир гыраға гојурам.

Суғра. Өзү дә архајын ол. Бир даш алтда, бир даш үстдә.

Сафурә. Ајдындыр.

Мүәллиф. Сафурә өзүнү бирдән-бирә јүнкүл-ләшмиш һис етди, елә бил чиниләриндән дүнианын јүкү көтүрүлдү, елә бил һәр шеј бирдән-бирә доғрудан да ајдынлашды. Артыг бу отагдакы һәјәчан да, сыхынты да, «SOS» ун әкс-сәдасы да, бу јад адамларын өзләри дә онун үчүн јох олмушду. Елә-беләчә онлара бахырды, бом-бош дивара да беләчә бахарды. Фикри өзүндә дејилди, тәхәјјүлү говуб апармышды фикрини; фикри никаранчылыг долу намә'лум бир јердә долашырды; билмирди бра һарадыр, бу никаранчылыг нәдир. Гәфләтән она елә кәлди ки, јенә ушаг әмиздирчр, јенә сүдү кәсиләчәк.

Суғра (синә долусу көкс өтүрүр). Аллаһа чох шуқар. Сәријә бачы, мән билирдим ки, биз дил тапачағыг.

Сафурә. Мәним адым Сафурәдир.

Суғра. Бағышла, Сафурә ханым, Сафурә бачы...

Сафурә. Демәли һәр чүр шәртә разысыныз?

Кичик пауза

Ваһаб (мә'налы-мә'налы оғлуна бахыр). Бәли. Мүәллиф. Сафурә һеч билмирди ки, нә данышыр. Фикри никаранчылыг долу намә'лумлуғун ичиндә елә һәј долашырды. Бу саат о, сакит, сојуганлы иди, һәјәчан, һәј-һәшир силиниб кетмишди. Тәкчә горхурду ки, сүдү кәсиләр, чүнки јенә дә ушаг әмиздирди, јенә дә әрәфәдәјди. Нә гәрибә күлгабыјды бу мизин ортасындакы, Сафурә өмрүндә белә күлгабы көрмәмишди. Белә дә күлгабы олар? Бирдән јенә Шәфигәнин көзләрини көрдү, күлгабыдан бахырды Шәфигә. Нә мә'налы-мә'налы бахырды Шәфигә, бахышларында бир ләззәт дә вар иди. Елә бил нә үчүнсә Лејланы мазәммәт едирди. Өзү дә дејәсән бу мазәммәтин сәбәби нә исә башга иди; һәмнин никаранчылыг долу намә'лумлуғда иди бу сәбәб.

Сафурә. Һәр чүр шәртә...

Суғра. Тез елә, сән аллаһ... (Кичик паузадан сонра). Өзү дә дөвләтиндән биз пис дејилик...

Сафурә (Рөвшәнә). Сиз Лејланы чох севирсинизми, еләми?

Рөвшән (чашмыш вә бир аз да пәрт). Мән сиз и баша дүшмүрәм, Сафурә хала, мән... мән ки, сизә дедим...

Сафурә. Әлбәттә. Мән ешитдим. Мән сизә инаңырам. Тәгсир Лејлададыр.

Ваһаб. Јахшы, јахшы, сыхылмајын. Мән бәјәг дедим ки, өз принципаллығымы бир кәнара гојурам.

Сафурә. Мән доғрудан дејирәм.

Ваһаб. Бу саат бунун мә'насы јохдур. Ким кими севиб, ким кими севмәјиб, бу саат бунун мәт-ләбә дәхли јохдур. Шәртинизи дејин. Өзү дә бир-дөфәлик дејин. Сонра нә биз сизи таныјырыг, нә дә сиз бизи.

Мүәллиф. Ахы нә иди Шәфигәнин о бахышларынын мә'насы, нә иди ки, Сафурәјә раһатлыг

вермир? Өзү дө Шәфигә бирдән-бирә гонаг отагынын гапысы агаында пейда олду, јаваш-јаваш, сәссиз-сәмирсиз, лап пишиқ кими. Чөл пишиқләри дө дејирләр белә сәссизмә адамын башынын үстүнү алып.

Сафурә (Рөвшәнә). Сиз нијә горхурсуруз?

Рөвшән (јенә пәрт). Мән... мән нәдән горхма-лыјам ки?.. Мән һеч нәдән горхмурам.

Сафурә. Јох, мән көрүрәм ки, сиз горхурсуруз.

Рөвшән. Јох...

Сафурә. Бәлкә јенә Лејла үчүн горхурсуруз? Горхурсуруз ки, өзүнә бир шеј едәр? Нијә гызарырыныз? Утанмајын, беләдирми?

Ваһаб. Сафурә ханым, мәтләбә кечәк.

Сафурә. Ахы нијә сизин оғлуруз даныр ки, горхур?

Ваһаб. Дедим ки, вахты узатмағын мә'насы јохдур, Сафурә ханым.

Сафурә. Дејирсиниз ки, ачыг данышаг, һә? (Еһтијатла о тәрәф-бу тәрәфә бахараг аз гала пычылты илә). Бизи ешидән олмаз ки?

Ваһаб (истәр-истәмәз сәсини алчалдыр). Јох, горхма.

Сафурә (јенә дө аз гала пычылты илә бармағынын ишарәсијлә онлары јахына чағырыр). Јахын кәлин, јахын кәлин.

Ваһаб (јенә дө јаваш сәслә). Дедим ки, горхма, һеч ким ешидә билмәз.

Сафурә (пычылты илә). Јох, јахын отурун, јахын кәлин.

Ваһаб галхыб мизин архасында, Сафурәнин јанындакы күрсүдә отурур. Сугра ханым да күрсүсүнү лап онларын јанына чәкир. Рөвшән дө галхыб онларын јанында да-јанараг башыны ашағы әјир.

Пауза.

Сугра (интизарлы). Һә-ә...

Пауза.

Сафурә (әлини тапанча кими тутуб бир-бир онларын үзүнә тушла-јараг гәфләтән бәркдән гышгырыр). Бом! Бом! Бом! Парт! Парт!

Ваһаб (јериндән сычрајыр). Бу... бу нәдир?! Бу нә демәкдир?!

Сугра (вахимә илә Сафурәјә бахыр). Вахсеј. Вај!

Рөвшән сапсары саралыб, әли илә үзүнү овушдурур.

Сафурә (јенә әввәлки кими) Парт! Парт! Парт!

Мүәллиф. Сафурә һеч нә көрмүрдү, һеч нә ешитмирди, һеч нә фикирләшмирди—һеч нә.

Бирдән чага чығыртысына бәнзәр бир сәс евә јайылып. Сафурә јериндән дик атылып.

Мүәллиф. Сафурә бирдән ајылды. Елә бил индијәчән һеч нә јох иди, заман да дајанмышды, мөкан да итмишди, өзү дө јох иди; ким исә ону гәфләтән бу отага салды. Пәнчәрәдән күчәјә бахды. Дар даланын ағзында јекә, гара бир пишиқ түкләрини габартмышды. Тәләсмәк, тәләсмәк лазым иди!

Сугра. Сәнә нә олду, ај Сәријјә?

Ваһаб. Јолдаш.... јолдаш Сафурә, бу нә демәкдир?

Сафурә бајыр сапысыны чырпыр.

Сугра. Һара?

Рөвшән. Сиз нә етмәк истәјирсиниз?

Ваһаб. Јол... Сафурә ханым...

Сафурә чәлд аддымларла евдән чыхыр.

Мүәллиф. Бу чүр тәләсмә, пилләкәнлары јаваш-јаваш, бир-бир дүш. Һеч нәдән горхма. Һәр шеј јахшы олачаг. Һәр шеји өз гадасына гојачагсан. Гырх једди пилләкән олду ки. Бајаг гырх дөрд дәнә иди. Бәсдир, башындан чыхарт, бу ахмаг шеј.

ләри. Пилләкәнләри нијә сајырсан? Өзүнү әлә ал. Һара кедирсән? Бурадан сага дөнмәлисән, әввәлчә о бири сәкјә кеч, сонра. Бах белә. Тәләсмә, көрүрсәнми, чамаат дөнүб сәнә бахыр, өзүнү әлә ал. Артыг һәр шеј сәнин үчүн ајдындыр. Сәнин Лејлан дүнјада ән ағыллы гыздыр, сәнин Лејлан дүнјанын ән тәмиз, ән пак гызыдыр. Мәгрур ол, башыны дик тут, чамаатын көзүнүн ичинә бах, сән һеч кимин јанында көзү көлкәли дејилсән, сән дө, Лејла да, Мәммәдәмин дө, Тоғрул да. Нијә Мәммәдәмин дејирсән, Мәммәдәмин кимдир. Мәмиш, Мәмиш де. Мәмишин дө көзү көлкәли дејил. Мәмиш һәр шеји баша дүшәндир, биләндир, анлајандыр. Бачысынын ушағы олачаг, атасыз ушағы. Ејби јох. Ејби јох. Бир дәфәлик дедин ки, ејби јох, даһа бәсдир. Бура илә

дүз јухары галх, евә аз галыб, чатачагсан. Чатачагсан вә һәр шеј дүзәләчәк. Горхма, һеч нә јохдур, һеч нә ола билмәз. Зәнки бир дә чал. Көр Зәһра хала нә дејир? Сәһәрдән һәјәтдә палтар сәрир, көрмүрсән бәјәм? Күлүмсә, саламлаш, көр нә дејир—сәнә нәсә дејир ахы, ешитмирсән? Демәли Лејла Шәфигә илә кедиб. Бир саат бундан әввәл кедиб. Демәли кедибләр. Ваһимәләниб еләмә, һеч бир шеј олмајыб. Өзүнү әлә ал, белә олмаз ахы. Истәјирсән таксијә отур, будур, бош өтдү. Даһа кечди. Бир дә, үнваныны әмәлли-башлы билмирсән ахы. Шәфигәкил јухарыда олурлар, базарын јанында. Бир дәфә онлара кетмишдин, јадына кәлирми, Шәфигә хәстә оlanda кетмишдин. Јахшыча фикирләш, јадына сал. Дајанма, кедә-кедә фикирләш. Өзү дә тәләс. Тәләс, амма горхма. Һеч нә олмаз. Базарын лап јанында олурлар. Көһнә дарвазадыр, ағачла мыхлајыб бағлајыблар. Һәјәтә балача гапыдан кирирләр. Һәјәтә кирән кими, сағ тәрәфдә биринчи гапы. Балача һәјәтдир. Јери дә гырдыр. Бир тәрәфдә зибил јешикләридр. Чатан кими таныјачагсан. Јахында олур Шәфигә, Совет күчәсинн кечәчәксән, вәссалам. Совет күчәсинн кечәндән сонра ишләр дүзәләчәк. Дарвазаны көрүб таныјачагсан. Сонра һәр шеј јахшы олачаг, һәр шеј өз гайдасына дүшәчәк. Нәнә олачагсан, бундан артыг сәадәт олар? Һәмишә буну арзуламамысан, буну диләмәмисән бәјәм? Нијә севинмирсән? Зир-

зибилли фикирләри чыхарт ат башындан. Чамаат бәјәм кордур, бәјәм Лејланы көрмүрләр, танымырлар. Чамаат көрмүр ки, дүнјада Лејладан тәмиз, Лејладан тәрбијәли, һәјалы, абырлы гыз јохдур? Будур, Совет күчәсинн дә кечдин. Бу да базар. Бах о гапыдыр, көрүрсәнми, јанында да дарваза вар, тахта илә мыхлајыблар. Гапыны итәлә, кир ичәри. Бах белә. Өзүдүр ки, вар, Шәфигәкилин һәјәтидр. Бу онун гапысы, бу да зибил јешикләри. Сакит-сакит кир ичәри, һеч өзүнү о јерә гојма. Лејла бурададыр, ијиндән таныјырсан Лејланы, бу ији анчаг сән һисс едирсән, сән дујурсан.

...Шәфигә ағаппаг ағарды, сифәти јанындакы көк арвадын әјниндакы халатын рәнкинә дөндү. Көк арвад халаты һәлә тамам кејиб гуртармамышды, индичә голларыны дүјмәләјирди. Сафурә

күлүмсәјирди, һејкәл кими күлүмсәјирди, һејкәл тәбәссүмүјдү додагларындакы. Шәфигәнин көзләри аз галмышды һәдәгәсиндән чыхсын, көзләриндә һејваны горху вар иди, елә бил бу саат парчалаја чагдылар ону, елә бил бу саат дагыдыб јејәчәкдиләр ону, сүмүкләрини кәмирәчәкдиләр. Ваһимәлә пычылдады ки, Лејлаја һеч нә олмајыб, Лејла сағ саламатдыр, һәлә һеч нә етмәјибләр. Лејла о бири отагдан гапынын ағзына чыхды. Лејла комбинасијада иди. Лејла тәмиз иди, сәһәрки Лејла иди. Сафурәнин бирдән-бирә бүтүн ичи бошалды, елә бил буз парчасы салдылар дахилинә, үрәји сәринләди, сонра үшүдү үрәји; күлүмсәјирди, көзләриндән јаш ахырды. Көк гадын халатлы-халатлы балача чамаданыны да көтүрүб отагдан елә сивишиб чыхды ки, һеч кимин хәбәри олмады—нә ајаг үстә гурујуб галмыш Шәфигәнин, гапынын ағзында дајаныб көзләрини анасындан чәкә билмәјән Лејланын, нә дә үрәји үшүм-үшүм үшүјән Сафурәнин. Сонра Сафурә деди ки, Лејла нијә кејинмир, тез еләсин, ләнкимәсинләр. Елә деди ки, елә бил Шәфигәнин дә үстүнә сәрин су сәпәләдиләр, өзүнә кәлди, јанындакы кәтилиң үстүндә отуруб әлләри илә башыны тутду, нә гәдәр еләдисә дә өзүнү сахлаја билмәди; һөнкүркү һөнкүрсән, һөнкүртүсү далға-далға бу балача отағын әһәнкли диварларына, тахта дөшәмәсинә, таванына һонду. Лејла о бири отагда да көзләрини Сафурәдән чәкмәјәрәк бир анын ичиндә кејинди. Шәфигәнин отағындан чыхдылар. Шәфигәни елә-еләчә һөнкүрә-һөнкүрә гојуб чыхдылар. Сафурә данышмаг истәјирди, үһбәт етмәк истәјирди; амма бачармырды, сөз тапмырды, елә һеј Лејланын әлини сыхырды. Лејланын ачары илә гапыны ачыб ичәри кирдиләр. Гоһаг отағына кечдиләр. Икиси дә төвшүјүрдү. Гәфләтән елә бил Сафурәнин дахилиндәки бузу гоһарыб чыхартдылар — лап хырч еләди, јеринә шыгым-пыгым гајнајан јағ төкдүләр—сары јағ бүтүн ичи буғланды, һеч өзү дә билмәди Лејланы нечә гучаглады, нечә бағрына басды; Лејла да ону гучаглады, учуна-учуна анасынын дөшләринә сығынды; ичин-ичин һөнкүрдүләр, ағладылар, јаман ағладылар; Тоғрулун да дивардан асылмыш әскәр палтарлы шәкили зарафатјана тәбәссүмлү күлүмсәјә-күлүмсәјә онлара бахырды.

Ј ЕНӨ өзүнү сахлаја билмәјиб јериндә гурчаланды, амма еһтијатла гурчаланды ки, Нисә ојанмасын. Јенә дејәсән јухусу гачыб, сәһәрә кими јата билмәјәчәк, елә һеј гурчаланачаг, өзү дә еһмаллыча-еһмаллыча гурчаланачаг ки, Нисә ојанмасын. Еһ, һаны о күнләр, о күнләр ки, јеринә кирмәјинлә јухуја кетмәјин бир оларды? Кетди о илләр, сәни гочалыга, өзү дә

рәчи—мүһәндисдир, Узаг Шәргдә ишләјир вә с.—
бүтүн булары ағызда демәјә нә вар ки, һеч нә.
Ики илдир оғлун евләниб, амма арвадынын үзүнү
дә көрмәмисән, ким, нәчи олдуғуну да билмирсән,
Һеч олмаса мә’зунијјәтә дә Бақыја кәлмирләр,
Адил истәмир, истәсә кәләр, кәлмир. Бақы, ев-
ешик чәкмир ону, демәли пис тәрбијә еләмисән.
Еһтијатла галхыб сүрүтмәләри ајағына кечиртди,
јаваш-јаваш аракәсмәјә чыхыб туаләтә кирди. Лә’
нәтә кәлсин-бу диабет, адама раһатлығ вермир,
кечәдә јалан олмасын, он дәфә галхыб туаләтә
кедирсән. Туалетин ишығыны јандырды. Сачлары
әчәб пәжмүрдәдир, елә бил күзкүдән бахан гвар-
дија полковники Бәһмән Еминбәјли јох, дәрвиш
Мәстәли шаһдыр, куја ки, Мәстәли шаһын сачла-
ры пәжмүрдә олмалымыш. Сонра мәтбәхә кечиб
пәнчәрәдән күчәјә бојланды. Бу ил пајыз јаман
тәләсмишди, октябр һәлә һеч кирмәмишди, амма
күчә боју тут ағачлары јарпағларыны төкүб лап
јетимләшмишдиләр, ајын ишығында тәрсинә чев-
рилмиш наз сүпүркәләрә охшајырдылар, һәрәсини
јүз дәфә бөјүдүб, күчә боју бир-биринин далыјча
дүзмүшдүн. Салман кишидә дәскаһ вар: елә јекә-
јекә данышыр, өзүнү елә тутур ки, елә бил бу кү-
чәнин сүпүркәчиси дејил, јоллар идарәсинин рәис-
дир. Инди јатыр јәгин. Инди һамы јатыр, Бәһмән-
дән башга һамы. Анчаг Адил дә јәгин инди ојаг-
дыр. Бу саат о тәрәфләрдә кәрәк күнүн күнорта
чағы олсун. Пајыз күләји үзүнә вурду, үрәји бир-
дән-бирә гәрибсәди, тәһналығ басды ону. Күчә
әчәб сәссиз вә кимсәсиз иди. Елә бил күчә дә тут
ағачлары кими јетимләшмишди. Бах, о ағачын ја-
нында растлашдылар. Лејла илә. Лејла ону көрүб
күлүмсәди, өзү дә бир аз утана-утана күлүмсәди,
бир аз да хәчаләғ вар иди сифәтиндә, үркәклик
вар иди. Салам верди, һәмишә «Бәһмән әми»—де-
јәрди, сонра салам верәрди, бу дәфә тәкчә салам
верди. Бәһмән дә саламыны алды, елә алды ки,
гәбирә гәдәр јадындан чыхмаз. Гыгырмызы гы-
зарды Лејла. Бәлкә елә-белә гызарды, өзү-өзүндән
утанды? Хәјр, утандырдын. Лазым дејил, өзүнү
доғрултма, Бәһмән, кимин јанында өзүнү доғрул-
турсан? Бајағ чох пис иш тутдун... Нијә Нисә кә-
либ ағламсынанда ки, јазығ Сафурә, јазығ Лејла,
башларына мүсибәт кәлиб, Лејланы алдадылар,
сөзүнү јарымчығ кәсирдин, «адамын чанында ол-
маса белә шәјләрдә алданмаз»—дејирдин? Доғру
дејирдин? Нијә һәмишә үздән кедирсән, заһирдән
кедирсән? Јаныб-јахылырдын, чыздағын чыхыр-
ды ки, позгунлуг һәлә дә чәмијјәтимиздән әл чәк-
мир. Јә’ни Лејланы нәзәрдә тутурдун дә? Јә’ни
Лејла иди чәмијјәтдән әл чәкмәјән позгун, чәмиј-
јәтдә әхлагсыз бир зүмрә тәшкилатчысы? Әчәб!
Дејәсән ахы доғрудан да һәмишә гунгуру, данг-
данг дангылдајан әхлағ кешијиндә олмусан, көз-
ләрин бағланыб әмәлли-башлы, чүнки елә өзүн дә
гунгуру, данг-данг дангылдајан адамсан. Бәлкә
елә Сәлим дә дүз дејиб сәнинчүн? Јадына кәлир
бир дәфә Нисә сәндән сорушду ки, ај Бәһмән, пе-
дант нәдир, Сәлим елә һеј дејир ки, Бәһмән әхлағ
педантыдыр? Сәнин дә ачығын тутду бәрк. Сәлим
ки, өзкә адам-зад дејил, гајнындыр, өзү дә һәми-
шә сәнин хәјрхаһын олуб, Сонра Сәлим сәнин
өзүнә дә деди, нә мүнәсибәтләјдисә, инди јадын-

дан чыхыб. Јенә бәрк һирсләнди, деди ки, әкәр
мән әхлағ педантыјамса, онда сән дә синигсән, һа-
мы үчүн гәбул олунмуш әхлағ нормаларына түпү-
рүрсән. Доғрудан беләдир? Сәлимкилә кедәндә
адамын үрәји ачылыр, оғлу-гызы, нәвәләри, һамы-
сы да хошбәхт. Бәли, әмәлли-башлы хошбәхт. Бе-
лә дә синиг айләси олар, јолдаш полковник?
Әкәр доғрудан да беләдирсә, әкәр бүтүн әмүрн бо-
ју өзүн дә билмәдән Сәлим демишкән, әхлағ пе-
данты олмусанса, онда вај сәнин һалына. Инди
исә бәсдир, бәсдир бу нәсипәтләр. Кир јеринә вә
јат, јухун кәлмәсә дә өзүнү мәчбур елә јатасан.
Јашынын бу чағында диабетли-диабетли јухусуз-
лугла зарафат еләмә. Фикирләшмә. Өзүн һәмишә
дејирсән ки, әскәр фикирләшмәлидир, әскәр әмрә
рәјәт етмәлидир. Јенә јаваш-јаваш јатағ отағына
кечиб еһмаллыча јериндә узанды—даһа лап адәт-
кәрдә олмушду, һәрәкәтләрини о гәдәр аһәстә-
лик вар иди ки, чык олан кими ојанан Нисә һеч
гымылданмады да. Амма дејәсән јадындан чыхды,
туалетин ишығыны сөндүрмәди. Гој галхыб туа-
летин ишығыны сөндүрсүн, һәм дә бир туаләтә
дәјсин ахырынчы дәфә, сонра кәлиб раһат јериндә
узансын, јата билмәсә дә һеч нә барәдә фикир-
ләшмәсин. Јенә еһмаллыча-еһмаллыча јериндән
галхды.

ЭПИЛОГ

...Гышын оғлан чағыјды, Бақы гышынын. Күн елә
чыхмышды, куја ки, јајын чырһачырыјды. Кечә
гар јағыб инди кәсмишди; күн тәкчә дамларда
галмыш гарын үстүнә дүшмүшдү, гары елә пар-
пар парылдадырды ки, гар адамын көзүнү елә га-
машдырырды ки, елә бил күчәдә чыгыр-багырда
футбол ојнајан ушағлар топла вуруб чилик-чилиқ
етдикләри пәнчәрә шүшәләринин гырынтыларыны
овуч-овуч дамларын үстүндә күнүн алтына ат-
мышдылар. Күнүн исти-сојулгундан иди, ја нә-
дәнијјисә, адам өзү дә тәзәдән ушағлыға гајытмағ
истәјирди, өзү өз әлләрилә шүшә гырынтыларыны
овуч-овуч тәкчә дамларә јох, бүтүн бу гыш күнү-
нә сәпмәк истәјирди, бүтүн бу гыш күнүнү пар-пар
парылдатмағ истәјирди.

...Лејла гонағ отағындакы мизин архасында оту-
руб гыш сессиясы имтаһанларына һазырлашырды.
Үчүнчү семестр гуртармышды, габагдан имтаһан-
лар башлајырды, Лејла да бир чанфәшанлыгла
һазырлашырды ки, кәл көрәсән...

...Сафурә бу күн ишдән тез гајытмышды, базар
ахшамы иди; диванда отуруб чешмәјини тахмыш-
ды, гәзетдә гәрибә бир јазы охујурду; јазырдылар
ки, куја һарадаса бир планет орбитиндән чыхыб
сүр’әтлә ашағы кәлир, јер күрсилә тоғгуша би-
ләр...

...Бирдән отагда ушағ чыгыртысы гопду, Сафурә
јериндән диқ атылыб јатағ отағына гачды, чарпа-
јынын үстүндә көзләрини ачыб ағлајан чағаны ох-
шаја-охшаја сакитләшдирмәјә башлады...

... Чағаја Тоғрулун адыны гојмушдулар...

...Сафурәнин һеч ағына кәлмәди ки, ушағ чы-
гыртысы ешидиб јатағ отағына гачанда пәнчәрә-
дән бир күчәјә бојлансын...

...Күчәдә јекә, гара бир пишиқ сәкинин дибиндә
јатыб, күнүн алтында мәст-мәст хумарланырды...

